

**ÓZBEKISTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ HÁM ORTA ARNAWLÍ
BILIMLENDIRIW MINISTIRLIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK PEDAGOGIKALÍQ
INSTITUTÍ**

«Súwretlew óneri hám miynet tálimi» fakulteti

« Súwretlew óneri hám injenerlik grafikası» kafedrası

**5110800 – «Súwretlew óneri hám injenerlik grafikası» bakalavr tálim
baǵdarı 4-a kurs talabası**

T.Askarovtıń

PITKERIW QÁNIGELIK JUMISI

**Tema: GOTIKA KÓRKEM ÓNERI: XII ÁSIRDIŃ EKINShI YaRÍMÍ –
XIV ÁSIRDEGI BATÍS HÁM ORAYLÍQ EVROPA KÓRKEM ÓNERI**

Talaba: Askarov T.

Ilimiy basshısı: docent Urazimova T.V.

Kafedra baslıǵı: Mambetqadırov Ğ.

Kafedra májilisiniń 2021-jıl _____ sanesindegi № _____ protokoli menen
jaqlawǵa ruxsat berildi

NUKUS – 2021

**GOTIKA KÓRKEM ÓNERI:
XII ÁSIRDIŃ EKINSHI YARÍMÍ – XIV ÁSIRDEGI
BATÍS HÁM ORAYLÍQ EVROPA KÓRKEM ÓNERI**

JOBASI:

Kirisiw.	3-9
Gotika kórkem óneri: XII ásirdiń ekinshi yarımı - XIV ásirdegi Batıs hám Oraylıq Evropa kórkem óneri	10-21
Franciya kórkem óneri	22-33
Angliya kórkem óneri	34-41
Germaniya kórkem óneri	42-49
Ispaniya hám Portugaliya kórkem óneri. Italiyadağı gotika	50-53
Juwmaqlaw	54-56
Paydalanğan ádebiyatlar	57-58
Qosımsha. Slayd-prezentaciya	

KIRISIW

Evropa kórkem óneri tariyxında gotika dep atalğan dáwir sawda-ónermentshilik qalalardıń ósiwi hám ayırım ellerde feodallıq monarxiyanıń bekkemleniwine menen baylanıslı. Qalalardıń ósiwi hám gúlleniwi pútkilley jańa jámiyetlik qubılıs boldı. Óziniń xojalıq júrgiziw tártibi, qatlamlıq hám siyasiy ómiri boyınsha olar feodallıq ortalıqtıń jemisi edi, biraq oğan qatnası boyınsha olar alğa ilgerilewshi faktor boldı. Qol óneriniń hám zat almasıwdıń orayı bolğan qala cex hám gildiyalardıń aǵzalarınıń qánigeli óner úyreniwine hám bilim alıwına mútáj boldı; ónerlerdiń rawajlanıwı haqıyqıy dúnyanıń qubılısların hám qásiyetlerin úyreniwge dıqqat qarattı. Qalanıń gúllep rawajlanıwı ushın turaqlı sawda qatnasıqları, ishki bazar, qawipsiz jollar kerek edi. Qalalardıń, XII ásirde joqarı shıńına jetken, ózleriniń feodallıq senorlarına qarsı gúresi barısında qalanıń ózin-ózi basqarıwınıń joqarı formaları – qala-kommuna hám qala-respublika payda boldı [II. 15, 129-133].

Feodalizmniń tolıq qalıplesiwi XII hám XIII ásirlerde feodallar klasınıń klasslıq sana-seziminiń pútkilley qalıplesiwinde kórindi. Ol shirkew tárepinen iláhiylestirilgen túsinipler hám óz minez-qulqı qaǵıydaları hám úrp-ádetleri nızamlarına iye bolğan rıcarlıq jámiyetlik dástúrlerde – hasılzada jawıngerlerdiń birdeyligi hám teńliginde sawleleniw taptı. XIII ásirde Rim shirkewi burın kórilmegeń qúdretilikke eristi. Húkimshil hám jigerli siyasatshı Innokentiy III niń (1198-1216 jj.) Pontifikatı Rimniń teokratıyalıq umtılıwlarınıń eń joqarı shegine jetiwine menen belgilep ótildi. Evropada papanıń qúdretiline qarsı tura alatuǵın kúsh joqtay bolıp kórindi. Biraq Evropa elleriniń rawajlanıwı basqa joldan júrip ótti. Pútkil Evropalıq teokratıyalıq mámleket ideyası jańa ómir haqıyqatlıǵı – payda bolıp kiyatırǵan iri milliy mámleketler – aldında óz kúshin joǵalttı. Feodallıq jámiyette vassallıq sadıqlıq hám jaqsı jolǵa qoyılǵan shirkew shólkemine salıstırǵanda bekkemirek birlestiriwshi kúshler – ekonomikalıq kúshler payda boldı. Olar oraylıq húkimettiń nıǵayıwına hám bekkemleniwine sebepshi boldı.

Shıǵısqa atanaqlı atlanıslar batıs dúnyasın háreketke keltirdi. Uzaq jerlerdi endi tek ǵana dinshil zıyaratshılar hám er júrek sawdagerler emes, al atanaqlıların kóp sanlı alamanı da kóre aldı. Janlı haqıyqatlıq penen soqlıǵısw aqıllardı ayıqtırdı (adamlardı aqılǵa keltirdi); atlanıslardıń dáslepki qatnasıwshılarınıń fanatizmi hám kóterińki dinshil qızǵımlıǵı XII ásirdiń ekinshi yarımı hám XIII ásirlerde waqıyalardı bir qansha aqılǵa muwapıq bahalaw menen almastı, jańa ellerge haqıyqıy qızıǵıwshılıq pyda boldı.

Adamnıń dúnyadaǵı ornı ózgerdi, onıń oy-órisi keńeydi, aqıl-oyı hám ruwxıy ómiri quramalastı. Sózsiz, ol waqıtlardaǵı hár qıylı klasslardıń hám qatlamlardıń jaǵdayı birdey emes edi, olardıń qorshap turǵan dúnyaǵa qatnası da hár qıylı boldı. Biraq feodallıq jámiyet, bir pütün organizm, tolıq qalıplese otırıp, óziniń aǵzalarınń dóretiwshilik uqıplılıǵın rawajlandırıw hám kórsetiw ushın erte orta ásirlerge qaraǵanda kóbirek múmkinshilik ashıp berdi. Adamdı tábiyǵıy hám jámiyetlik kúshler aldında kóbirek dárejede qurallandırdı. Turmıstıń hár qıylı tarawlarında jeke adamnıń tán alınıwǵa umtılıwları ósti. XII ásirdiń basınan baslap barǵan sayın qáwipli bola baslaǵan eresler de ózgerislerge qushtarlıqtı sáwlelendirdi.

Jumıstıń ulıwma sıpatlaması: jumıs, Evropanıń orta ásirlik gotika kórkem óneriniń stilistik rawajlanıwın hám tiykarǵı ayrıqshalıqların izertlewge baǵıshlangan.

Jumustıń jańalıǵı sonnan ibarat, kórkem óneri oqitiw sistemasi hám kolledj talabalardıń dóretiwshilik uqıbin rawajlandırıw metodikalıq sistemani jańa shariyatlarǵa tiyisli ilimiy-metodikalıq tymiyinlewden ibarat hám bul bir neshe baǵdarlarda beriliwi múmkin:

Izertlewdiń teoretikalıq mánsi sonnan ibarat, bul kórkem ónerge oqitiw metodlari hám estetikalıq tárbiya teoriyalarinin kórkem pedagogikasında jańa baǵdardi ashadi, hám ol kórkem óneri metodikasi izertlewlerdiń

teoretikalıq hám metodikalıq printsiplerin belgilewge hám jańalaniwi múmkinshilik jaratadı.

Izertlewdiń praktikalıq mánisi sonnan ibarat, ótkerilgen izertlewdiń materialları kórkem óneriniń bilim beriw programmaların jetilistiriwde qollanılıwi hám onıń quralları estetikalıq tárbiyanı jetilistiriwde qollanılıwi múmkin.

Izertlewdiń mashkalası hám onıń aktuallıǵı: izertlewdiń mashkalası bolıp kórkem óneri metodikasın ilimiy-teoriyalıq tiykarların islep shıǵıw, pedagogikalıq diziw hám Qaraqalpaqstanda kórkem óneri oqıtıw protsessinde oqıwshılardı estetikalıq tárbiyalawdıń ónimlilikin arttırıw. Respublikanıń kórkem óneri oqıtıw metodikasın, teoriyalıq analizlew birqansha oqıw metodikalıq hám tárbiyalıq kómislerdiń mashqalalak xarakterin alǵa súriwge múmkinshilik jaratadı. Gáp mektepte, akadem litsey, kolledj, joqarı oqıw ornında oqıw protsessin shólkemlestiriw, jańa dáwir oqıtıwshılarının estetikalıq tárbiyanı házirgi zamanǵa muwapiq súwretlew óneri qıralları menen iske asırıw kusaǵan súwretlew ónerin oqıtıwdiń áhmiyetli fenomenini haqqında bolıp otır. Bul izertlewlerdiń áhmiyeti sonnan ibarat, olar ruwhıylıqtı dúziwdin tupkirgi katlamlarında kóriwge múmkinshilik jaratadı. V.S.Kuzmin ruwhılıq eń joqarǵı zárúrlik – estetikalıq biliw hám t.b. jatadı dep kórsetedi. Kórkem óner hám barlıq súwretlew, ámeliy bezew kórkem óneri ruwhıylıqtı dúziwde áhmiyetli orın tutadı. Tárbilaw protsessin jaqsılawǵa múmkinshilik jaratatuǵın kórkem ónerge oqıtıwdiń innovatsiyalıq metodlarına zárúrlikti esapka alıp, Qaraqalpaqstan Respublikasınıń bilimlendiriwın transformatsiyalawdıń eń belgili faktori kórkem pedagogika salasında qániygelerdi qásiplik tayarlaw bolıp tabıladı. Bunday jaǵdayda kórkem pedagogika ushin súwretlew dóretiwshiligi metodikasi salasında izertlewlerdi hár qiyli, ásirese nestandard emes jaǵdaylarda kóbrek Dúnya júzi tájriybeden qollanıw aktual bolıp qaladı. Usıǵan baylanisli orta ásirler Evropa kórkem ónerinde gotika kórkem óneri tariyxı materialınan

paydalaniw arqali jaslarda dóretiwshilik qábiletin rawajlandiriw jollari oqitiw metodikaniń mashqatli quramalılıǵı hám ótkirliǵı menen ajiraladi. Qaraqalpaqstanda songı jillari dúnya júzi (hám sonıń ishinde Evropa mámleketleriniń kórkem óneri) óneriń oqitiw metodikasi hám uliwma alǵanda súwretlew kórkem óneri tariyxı haqqında kóplegen publikatsiyalar payda bolmaqta. Olardıń kópshiligi arnawlı bilimge iye bolmaǵan oqıwshılardıń óz tájiriybelerin uliwmalastiriw etiwge yaki eksperimentler, izetlewler, tájiriybeler menen makullanbaǵan burın bar bolǵan metodikalardı hám jeke gipotezalardı sintizlewge baǵıshlanǵan. Bulardıń barlıǵı kórkem ónerdiń hár qiyli túrlerinin rawajlanıp atırǵan tárbiyalaw protsessine aralasiw mashqalasin aktuallastiradi.

Sol sebepten Dúnya júzi kórkem ónerin mektepke, akadem litsey, kolledj yamasa joqarı oqıw orınlarında oqitiwdiń ilimiy-teoriyalıq hám metodikalıq tiykarların islep shıǵıw, sonday-aq oqitiwshılardıń hám talabalardıń dóretiwshilik uqıpların rawajlandiriw, olardı estetikalıq tárbiyalaw búgingi kúnniń áhmiyetli waziypalardıń biri bolıp esaplanadi.

Jumistiń maqseti – dúnya júzi súwretlew kórkem ónerin (sonıń ishinde orta ásirler Evropadaǵı gotika kórkem óneriniń) oqitiw sistemasında oqitiwdiń ilimiy-teoriyalıq hám metodikalıq tiykarların islep shıǵıw, sonday-aq oqitiwshılardıń hám talabalardıń dóretiwshilik uqıpların rawajlandiriw, olardı estetikalıq jaqtan tárbiyalaw. **Izetlew predmeti** – orta ásirler Evropa kórkem ónerinde gotika kórkem óneri tariyxı úyretiw, oqıwshılardı oqıw hám oqıwdan tisqari waqıtta estetikalıq tárbilaw hám dóretiwshilik qábiletin rawajlandiriw. **Izetlew obekti** – Qaraqalpaqstan Respublikasında súwretlew óneri tariyxı boyınsha, ásirese orta ásirler Evropa kórkem ónerinde gotika kórkem óneriniń áhmiyetligin tusindiriw hám kerekli qurallar menen oqitiw protsessin táminlew. **Izetlewdiń ilimiy bazası** - kórkem óneridegi oqitiw metodikasi fundamental jaǵdayı, kórkem ónerdiń xalatına, onıń jámiyettiń rawajlanıwına baylanisına, sonday-aq pedagogikalıq hám

psixologiyaliq qabillawdın talabalarđı jas kategoriyalarına karay strukturalıq sistemlik estetikaliq oqitiw hám tárbıyalaw plandağı mađlumatlarđa súyenedi. Sol ushin orta ásirler Evropa kórkem ónerinde gotika kórkem óneri tariyxı materialinan paydalaniw arqalı jaslarda dóretiwshilik qábiletin rawajlandiriw: Orta ásirler Evropa gotika kórkem óneri baylanisli kórkem pedagogikaniń metodikalıq tiykarların hám teoriyalıq jantasiwların analizlew, kórkem ónerinin teoriyalıq modeller klassifikatsiyasin dúziw.

Orta ásirler Evropa gotika kórkem óneri menen baylanisli qurallardı, oqitiw materiallarđa kritikaliq analiz, pedagogikalıq jantasiwlarına minezleme beriw. Kórkemlik pedagogika salasında izertlewlerdın házirgi zaman metodlarına sholiw (obzor) beriw. Qaraqalpaqstandağı kórkem óneri tárbıya metodikalari salasındağı izertlewlerdin printsiplerin hám strategiyaların anıqlaw.

Waqitti korsetiwdiń spetsifikaliq formasi hám ósip kiyatırǵan awladtı estetikaliq tárbıyalaw kuralı retinde orta ásirler Evropa gotika kórkem óneri ózgesheligin ashıw.

Estetikaliq hám internatsional tárbıyalaw faktori esabında qaraqalpaq hám dúnya júzi xalıqlardıń kórkem óneri baylanisin úyreniw.

Kórkem tárbıyanıń original izertew bađdarlamasin iske asiriw, bilimlendiriwniń kórkem hám basqa túrlerin baylanis mexanizmmin korsetiw.

Jumıstıń gipotezası – eger «Súwretlew óneri tariyxı» páni boyınsha oqitiw barısında adamzattıń pútkil rawajlanıw tarawı boyınsha, tártiplestrilgen hám tereń teoriyalıq bilimler qollanılsa, onda biz gúmansız, súwretlew óneri tarawındağı, Ózbekistan Respublikası, hám sonday-aq dúnya júzilik talaplarđa juwap beretuğın, kásiplik tayarlanǵan qanıgeli oqıtıwshılarđa iye bolamız.

Máseleniń tayarlıq dárejesi. Búgingi kúni atap ótilgen izertlew teması belgili dárejede az izertlengen bolıp tabıladı. Ásirese, Evropanıń orta ásirlik

kórkem óneriniń gotika aǵımı onıń rawajlanıwınıń ayrıqsha ózine tánligi, stilistlik ózgesheligi Ózbekistanda ózbek hám qaraqalpaq tilinde baspadan shıǵarılgan ilimiy ádebiyatlarda joq ekenligin ayrıqsha atap ótiw zárúr.

Izertlewdiń teoriyalıq-metodologiyalıq tiykarı. Rossiya hám Evropa ilimpazlarınıń, kórkem óner izertlewshilik, mádeniyat ilimi, tariyx tarawlarındaǵı Evropanıń orta ásirlik kórkem óneriniń rawajlanıwınıń keń kólemine baǵıshlangan miynetleri boldı.

Izertlew usılları (metodları). Diplom ústinde jumıs islewde házirgi zaman kórkem óner tanıw iliminiń Evropanıń orta ásirlik kórkem óneri temasın teoriyalıq hám tariyxıy kórkemlik jaqtan oylap kóriwge baǵdarlangan usılları (metodlar) kompleksi qolanıldı: Ádebiyattı tallaw;

Evropanıń orta ásirlik kórkem ónerine teoriyalıq dáliller keltiriw;

Evropanıń orta ásirlik kórkem óneriniń stilistlik rawajlanıwınıń hám ayrıqshalıqlarınıń ózgesheliklerin ashıp beriw;

Kórkem shıǵarmalardı, olardıń qalıplesiwi hám rawajlanıwın esapqa ala otırıp, mádeniy kontekstte (mádeniyattıń bir bólegi esabında) qarawdı názerde tutatuǵın, mádeniy-tariyxıy usıl;

Shıǵarmanıń kórkemlik tilin tallawdı názerde tutatuǵın, obrazlı-stilistlik usıl;

Súwretlew óneri hám grafika shıǵarmaların tariyxıy dáwirge baylanıslı túsindiriwge, syujetlik hám obrazlıq qatardı tariyxıy-mádeniy ortalıq, waqıyalardıń jasırın sebepleri, qaralıp atırǵan dáwirdiń eleginen ótkerip (dáwirdiń tásiri menen baylanıstırıp) qarawǵa múmkinshilik beretuǵın, ikonologiyalıq usıl.

Bul jumısta kórkem óner izertlewshilik hám mádeniyat ilimi tiykarlarında tallawdıń birligi principi tańlandı.

Jumıstıń ámeliy áhmiyetliligi Evropanıń orta ásirlik kórkem óneriniń rawajlanıwın tariyxıy kóz qarastan tallowda, onıń stilistik kóp túrliligin hám ayırıqshalıqların izertlewde bolıp tabıladı. Diplom jumısın islew barısında shıǵarılgan juwmaqlar, berilgen usınıslar hám másláhátler kórkem óner izertlewshileriniń, muzey xızmetkerleriniń bunnan keyingi ilimiy izertlewlerinde hám ámeliy jumıslarında, orta arnawlı hám joqarǵı oqıw orınlarındaǵı kórkemlik bilimlendiriwdi jetilsitiriw boyınsha oqıw-metodikalıq jumıslarda paydalanılıwı múmkin.

GOTIKA KÓRKEM ÓNERI:
XII ÁSIRDIŃ EKINSHI YA'RÍMÍ – XIV ÁSIRDEGI BATÍS
HÁM ORAYLÍQ EVROPA KÓRKEM ÓNERI

XII hám XIII ásirlerde Evropanıń ruwxıy ómiri háreketke keldi, kóz aldında turǵan dúnyanıń pútkil kóp túrliligin hám quramalılıǵın uǵınıw, qamtıw hám bir birlikke birlestiriw tilegi payda boldı. Endi qızıqqısh aqıl aldında óziniń sırların asha baslaǵan tábiyattı hám sezimtallı shadıqlar hám adamnıń talpınıwlarına da orın tabıla baslaǵan, jerdegi ómirdi tolıq biykarlaw múmkin bolmay qaldı. Olardı túsindiriw yamasa olarǵa sebep tabıw kerek boldı. Mádeniyatqa xalıqlıq ruwx sıñise basladı. Qalalarda puqaralıq mektepler dúzildi, biriniń izinen biri universitetler payda bola basladı. Keyingileri, olar shirkew qáwenderligi astında bolıwına qaramastan, orta ásirlik erkin pikirliliktiń taralǵan jeri boldı. Evropada durıs bilim alıwdıń roli ósti [II. 6, 77-78].

XII ásirde birinshi yarımında Per Abelyar aqıl menen dálillenbegen isenimdi adamǵa ılayıq emes dep esapladı. «Meniń qıymshılıqlarımınń tariyxı»nda ol bay hám quramalı ruwxıy ómirge iye bolǵan, óz qásiyetin seziwge uqıplı, jańa dáwirde adamı sıpatında kórinedi. Nominalistlerdiń filosofiyalıq tálimatı haqıyqatlıqta bar zatlardıń ulıwma túsiniqlerden basımlıǵın moyınladı. Tábiyǵıy ilimiy hám gumanistlik tereń bilim alıwlar Shartr hám Oksfordta kórnekli orın iyeledi. Parij universiteti XIII ásirde isenimdi absolyutlestiriwshi Avgustinlik Platonizm hám Aristotelge arabsha túsiniqler beriwshi Averroestiń latin dawamshıları arasındaqı gúrestin maydanına aylandı. Ullı grektiń miynetleri oydı aqılǵa muwapıq tártipke úyretti, tábiyattı úyreniwge járdem berdi. Pikirlew hámme nárseni óz ishine alatuǵın hám quramalı boldı. XII hám XIII júz jıllıqlar – universal shıǵarmalardıń, teologiyalıq «jıyındılar», enciklopediyalıq «aynalar», keń kólemlı kompendiyler dáwiri. Bul miynetlerdiń avtorları barlıǵın – qudaydan baslap haywanlar hám ósimliklerge shekem – qarap shıqtı. Bul ilimiy miynetlerde dúnya birden-bir, kóz jeterlik hám tolıq jetiliske bolıp kórinde.

kategoriyadan ekinshisine ótiw boyınsha qurılǵan edi. Dúnyanı analizley otırıp, orta ásirler oyshılları jeke alınǵan jaǵdaydan ulıwmalıqtı tabıwǵa umtıldı, bir pútinlikti qayta tiklewdi maqset etip qoydı. XII hám XIII ásirlerde rawajlanǵan, tariyxıy hám geografıyalıq maǵlıwmatlardı, áyyemgi ańızlardı, násiyat sózlerdi óz ishine alatuǵın, orta ásirlik rıcarlıq romanlar gúrriń etiwdiń quramalı forması bolıp kórindi.

Shıǵarmalardıń betleri kóplegen turmıslıq hám anıq belgili detallar, sol waqıtlar ushın tán bolǵan isler hám háreketler menen toltırıldı. XIII ásirdiń ortalarında Yakopo da Varadjine dúzgen «Altın ańız» enciklopediyalıq ómir bayanlıq toplam ápsanawiy hám káramatlarıń zatlıq sezimlilikine, ertekshilik novellistikaǵa toyındırılǵan edi. Xalıqlıq tilde sóyleytuǵın qala qatlamınıń payda bolıp kiyatırǵan ádebiyatı materializmi, parasatlı aqıllılıǵı, kúndelikli ómirdiń ózine tán kórinislerine súyispenshiligi menen ajralıp turadı. Provansal trubadurlarınıń, francuz truverleriniń, nemec minnizingerleriniń, Italiyalı «jańa jaǵımlı stil» shayırlarınıń poeziyası olardıń ana tilinde jaratıldı hám bul rıcarlıq poeziya bolsa da, janlı tilden paydalanılıwınıń ózi mádeniyattıń demokratiyalasqanlıǵın kórsetedi. Kúshli sezimli háreketlerdiń quramalsaqan dúnyası muzıkada sáwleleniw taptı. Parijdiń Notr-Dam mektebi bir bálentliktegi ses únlesliginde qosıq aytıwdı kóp dawıslılıq negizerine almastırdı. Oyshıllardıń hám súwretshilerdiń dıqqat orayına jeke adam mashqalası barǵan sayın kóbirek tuse basladı. Onda jeke qásiyetlerdi kóre basladı. Ádebiy shıǵarmalar hám tariyxıy xronikalardıń qaharmanları endi tek ǵana ózleriniń mártebesini hám belgilengen minez-qulıq normalarına muwapıq emes, al óziniń qádir-qımbatı hám kemshiliklerine iye bolǵan minez-qulqınıń ózgeshelikleri hám jaǵdaylarǵa boysına otırıp háreket etti; jeke adamǵa tán negizler ashıp kórsetildi. XIII ásirdiń filosofları jeke adamdı rux hám deneniń ajralmas birligi sıpatında túsindi. Duns Skot hár bir jeke adamnıń qaytalanbaytuǵınlıǵın dálilledi. Adamnıń minez-qulqınıń ruwxıy bahası baslı ólshem bolıp qaldı; usınıń menen birge joqarı orta ásirlik qaharmannıń áhmiyetli belgisi, onıń gózzallıǵı boldı. Mádeniyattıń

Dáwirdiń tásirli esteligi – XIII ásirdegi francuz úy qurıwshı ustası Villar de Onnekurdiń albomı. Bul, qurılısshıǵa óz kásibiniń sırların úyreniwde járdem beriwge arnalǵan, úlgiler kitabı edi. Albomda teoriyalıq pikir bildiriwler joq. Onnekur hám onń eki dawamshısı tas óriwdiń ámeliy usılların, konstrukciyalar tiykarın, figuralardı súwretlew usılların, «geometriyanıń úyretkeni boyınsha» sızıw qaǵıydaların bayan etedi. Kitap úy qurıwshı ustanıń jeke qásiyetlerin de ashıp kórsetedi: ol shaqqan hám biliwge qushtar, súwretleri onń qızıǵıwshılıqlarınıń kóp túrli ekenligin kórsetedi. Villar tek ǵana másláhát berip qalmaydı, al kórgenlerine baha de beredi.

Kórkem ónerdiń estetikalıq tábiyatına qızıǵıw gotika dáwiri ushın tán boldı. Foma Akvinskiy, Avgustinge qarama-qarsı, gózzallıqtı haq niyetlilikten ayırıp ajıratı hám gózzallıqtıń baslı belgilerin – tolıqlıq, únleslik, ayqınlıq - bir qansha tıyanaqlı ayırıp kórsetti. Oy juwırtıwǵa tiykarlangan paydalılıqtı oylawdıń janlı ámeliyat penen jaqımlasıwı júzege keldi. Xristian ulaması Bonaventura (1221-1274 jj.) kórkem ónerden lázzet alıwdıń tábiyatın túsiniwge umtıldı, ol birinshilerden bolıp dóretiwshilik process penen qızıqtı onń basqıshların ayıra basladı. Oyshıl hám ilimpaz Vitello (XIII ásirdiń ekinshi yarımı) kóz benen kórip qabıl etiwdiń hám kórinip turǵan gózzallıqtı túsiniw alıwdıń hár qıylı táreplerin tekserip shıqtı.

XIII ásirde gotika pútkil Evropada jańǵırıp taraldı. «Francuz úlgisi» La-Manshtan hám Reynnen atlap ótti hám Skandinaviya ellerine jetti, Polshada pyda boldı. Francuz gotkasınıń eń jaqsı dástúrlerinde atanaqlılar Kipr atawında ózleriniń ibadatxanaların qurdı. XIV ásirde gotika kórkem óneri Evropada tolıq ústemlik etti. Biraq XIII jüz jıllıq Batıs hám Oraylıq Evropanıń kópshilik elleri ushın orta ásirlik mádeniyatıń rawajlanıwınıń juwmaqlawshı dáwiri boldı.

On tórtinshi jüz jıllıq Evropa tariyxına qarama-qarsılıqlar, siyasiy hám áskeriy soqlıǵıswlar, eretiklik háreketler, iri kóterilisler, tábiyǵıy apatshılıqlar dáwiri sıpatında kirdi. Mal-múlik boyınsha qatlamlarǵa bóliniw ósti, jarlılıq hám baylıqtıń qarama-qarsılıǵı kúsheydi. Diyxanlar kóterilisleri eń radikal eresler

dinnen gárezsiz bolıwı, erkin pikirlewdiń ósiwi, eretiklik háreketler shirkewdiń qarsılıǵın keltirip shıǵardı. Ol eretiklerge reyimsiz boldı, XI ásirde baslap olardı xalıq aldında otqa órtedi. Ereslerge hám universitet erkin pikiriligine qarsı gúreske diywanashılıq etiwshi ordenler shıqtı. Shirkew anıq bilimlerdiń tabıslarınıń tásirin joq etiwge, olardı óz máplerine beyimlestiriwge, xristianlıqtıń abıroyın saqlap qalıwǵa umtıldı. Aqıl-oy tarawında bul wazıypanı, óziniń shıǵarmalarında bilimdi diniy isenim menen, filosofıyanı din táliymatı menen jarastırǵan, Foma Akvinskiy (1225-1274 jj.) orınladı. Onıń oyı boyınsha aqıl-es qudaydıń bar ekenliginiń haqıyqatlıǵın túsindiriw hám tastıyıqlaw wazıypasın atqarıwı tiyis, ilim din táliymatınıń xızmetshisi dep járiyalandı. Foma Akvinskiydiń filosofıyasınıń kelisimshilligi XIII ásirdegi Evropa jámiyetindegi ruwxıy hám jámiyetlik kúshlerdiń salıstırmalı teń salmaqlılıǵı haqqında gúwalıq beredi: jańalıq ele úyrenshikli, hám iláhiy dep esaplanǵanlar shegarasın shıǵıp kete alatuǵın kúshke iye emes edi. Usı shárayatlarda, gotikanıń, onıń baslı tań qalarlıq qubılısı – qala kafedralıq soborında ámelge asırılǵan – úlken kórkemlik sinteziniń payda bolıwı júzege keldi [II. 22, 33-38].

Gotika dáwirinde arxitekturanıń jetekshi roliniń saqlanıp qalınıwı oǵada áhmiyetli. Ulıwma, konkret emes ideyalar dıń zatlıq sáwleleniwi bolǵan, konstrukciya hám súwretlewdiń shegarasında turǵan, matematikalıq simvollar hám keńislikli ritmlerge súyenip háreket etiwshi úy qurıw ustashılıǵı zamannıń sintezlewshi pikirlewine barlıǵınan beter jaqın boldı. XII hám XIII ásirlerdegi teoriyalıq oydıń tómen dárejeli, ápiwayı «mexanikalıq» ónerler arasınan birinshi gezekte arxitekturanı «erkin» kórkem óner dárejesine deyin kótergenligi sebepsiz emes.

«Gotika» termini Italiya Oyanıwı dáwirinde, ele V-VII ásirlerde aq Batıs Rim imperiyasına kóship kelip qonıslanǵan hám solar arqalı italyanlardıń esinde orta ásirlik kórkem ónerdiń sońǵı dáwiri haqqındaǵı túsinipler qalǵan, jabayı qáwimlerdiń kórkem ónerin mensinbewshiliktiń bildiriliwi sıpatında payda boldı.

Tek ǵana XIX ásirdiń basında romantikler onıń «abıroyın qayta tikledi». Gotikanıń dáwirlerge bóliniwi tómendegishe: XII ásirdiń ekinshi yarımı – XIII ásirdiń birinshi sheregi – erte gotika; XIII ásirdiń ekinshi sheregi – XIV ásir – jetiliskeń yamasa joqarı gotika; XIV-XV ásirler – sońǵı gotika («jalınlangan» yamasa «internacional gotika»). Gotika stil sıpatında dáwirdiń jámiyetlik ózgeshelikleriniń, kóp háreketli óz-ara tásir etisiwdegi siyasiy hám ideyalıq maqsetleriniń jıyındısımnıń jemisi edi hám olarǵa tásir etiwshi kúshhtiń nátiyjesi sıpatında payda boldı. Sol waqıtlardaǵı hesh bir qubılıs, ol qanshama áhmiyetli bolmasın, meyli ol «kommunal revolyuciya» yamasa oraylıq húkimetti bekkemlew ushın gúres, papa teokratıyası, sxolastika yamasa rıcarlıq mádeniyat, massalıq háreketler, keńislik túsinigindegi ózgerisler yamasa qurılısshılıq sheberliginiń ósiwi bolsın, olardıń hesh biri óz aldına bólek halında gotikanıń kelip shıǵıwın hám rawajlanıwın túsindirip bere almaydı. Gotika francuz korolleriniń iyeliklerinde payda boldı hám basqa ellerdiń – Angliyanıń, Ispanıyanıń, Chexıyanıń – húkimdarları gotikanı xristianlıq monarxiyanıń simvolı sıpatında engizdi, biraq gotika arxitekturasın monaxlar ordenleri de tarattı. Sobor qalanıń áhmiyetli jámiyetlik ornı boldı hám «iláhiy álemniń» tımsalı bolıp qaldı. Onıń bólimleriniń óz-ara baylanısında sxolastikalıq «qosındılardıń» qurılıwına uqsaslıqtı, al súwretlerinde rıcarlıq mádeniyat penen baylanıslılıqtı tabadı. Gotikanıń tiykarı – qarama-qarsılıqlardıń salıstırılıwında, ruwxıy janlanıwında abstrakt ideyanı hám ómirdiń janlı tasqımlawın, hár táreplemeliliktiń kosmoslıq sheksizligin hám detaldıń tásirli anıq belgililigin birlestire alıwǵa uqıplılıǵında, jerde jasawshı tiri denegе ruwxıy kúsh bere alıwǵa uqıplılıǵında bolıp tabıladı. Bul eki qarama-qarsılıqlı shegaralar arasında teńlikti saqlap turıwı gotika kórkem ónerine ayrıqsha ótkirlik, tásirli jańlaw baǵıshlaydı. Ásirler dawamında gotikaǵa ılayıq kórilgen bahalardıń qarama-qarsılıqlılıǵınıń sebebin tań qalarlıq gotika qubılısınıń kóp mánililiginen, qarama-qarsılıqlarınıń birliginen izlew kerek boladı. Gotika arxitekturasınıń áhmiyetli jetiskeńligi imarattıń qurılısınıń tiykarǵı tulǵasınıń ayırılıp shıǵarılıwı boldı. Gotikalıq konstrukciyanıń tiykarın atanaqlı

nervyurli gúmbez quradı. Gúmbezdiń qabırǵaların taslardıń shıǵıp turatuǵın qatarları menen ayırıp kórsetiw hám sonday-aq gúmbezlerdi uslap turıw ushın arkalardı qollanıw ádeti gotika waqıtlarınan kóp burın belgili edi. Gotikalıq konstrukciyanıń basqa bólekleri de jańalıq emes edi, biraq hámmesi birge biriktirilip, olar pútkilley jańasha jańlawǵa iye boldı, ishki qurılıslıq nızamlılıqqa tolı boldı [II. 16, 17-22].

Gotikada qırlı gúmbezdi qurıw sisteması ózgerdi. Qabırǵalar endi gúmbezdiń qurılıwın juwmaqlamadı, kerisinshe, aldın ala baslandı. Dáslep tórt tirek qaptal jaq arkalar menen birlestirildi, keyin eki diagonal arkalar – ojivalar qurıldı. Bul konstrukciya endi qurılatuǵın gúmbezdiń súlдерin quradı. Gúmbezdi qurastırıwshı arkalar nervyur dep ataldı. Olar tastıń jeńillestirilgen plitalarınan órilgen raspalubkalardı kóterip hám biriktirip turıw xızmetin atqarıwı tiyis edi. Nervyurli gúmbezdiń salmaqlı roman gúmbezine qaraǵanda jáne bir qolaylı ayırmashılıǵı awırlıq kúshi túsetuǵın noqatlar hám qaptal tireklerge túsetuǵın salmaq qurılısshılargá oǵada anıq kórinip turdı.

Gotikalıq arxitekturanıń tazadan endirilgen áhmiyetli jańalıǵı shoshaq ushlı arkalardı izbe-izlilik penen, dáslep kesesine, al keyin diagonal nervyurler sıpatında qollanıw boldı. Olar qaptalǵa az kúsh túsirdi, baslı basım tómenge, tireklerge baǵdarlandı.

Gotikalıq arxitekturanıń jumıs atqarıwshı bólimi diywal emes, al tirepberdiler boldı. Payda bolǵan salmaqtı azaytıw ushın gúmbezlerdiń qaptalǵa baǵdarlanǵan kúshin konstrukciyanıń sırtqı diywaldan shıǵarılǵan, óz aldına elementi – súyep turıwshı, tekshelengen óre, kontrfors járdeminde qaytardı. Ortańǵı nef qaptaldaǵılardan biyik bolǵan hám qaptal neftiń sırtqı diywalı menen ortańǵısımın joqarı kóterilgen bólimi arasında keńislikli úzilis bolǵan, kese kesiminde bazilika kórinisine iye bolǵan imaratlarda bas neftiń gúmbeziniń tireginen qaptal neftiń kontrforsına qaray ótkerilgen arnawlı baylanstırıwshı arka – arkbutannıń qollanıwı zárúr boldı. Gúmbezlerdiń qaptalǵa baǵdarlanǵan kúshinen tısqarı gotikalıq soborlar uzınna sozilǵan kósher boylap jaylasqan arkalı konstrukciyalardıń basımına da tótepkı beriwi tiyis edi. Bul

maqsette kirer jerdegi minaralar hám basqalarına qaraǵanda qalıńıraq etip órilgen atanaq ortası tirekleri belgili rol atqardı. Qurılıw karkasınıń ayırılıp alınıwı hám diywaldıń roliniń ózgeriwi (ol imarattıń toltırıp turıwshı hám shegaralawshı elementine aylandı) bir qansha úlken oyıqlardı jaratıwǵa múmkinshilik berdi, bul arxitekturanı jeńilletip, oǵan joqarı qaray biyikke kóteriliwge múmkinshilik jarattı. Biraq, degen menen orta ásirliktiń úy qurıwshı ustalarınıń racionalizmin asıra bahalawǵa da bolmaydı. Ol waqıtlardaǵı kórkemlik sana-sezimler ele injenerlik esaptı arxitekturanıń ruwxıy mazmunınan ajratpadı. Gotikalıq soborlardıń qurıwshıları ózleri qurıp atırǵan imaratlardıń konstruktivlik ózgesheliklerin oǵada jaqsı túsingen – bul haqqında sol waqıtlardaǵı ekspertizalıq tekseriwlerdiń juwmaqları gúwalıq beredi – biraq olar arxitekturalıq detaldıń hám imarattıń obrazlıq hám konstruktivlik mánisin (tiykarmı) bir-birinen ajıralmas pútinlikte qabıl etti. Gotika arxitekturası bir waqıttıń ózinde konstruktiv hám súwretlewshilikli. Kóp mánililik gotikalıq konstrukciyanıń tiykarǵı elementi – nervyurli gúmbezdiń ózinde bar. Nervyurler gúmbezdi uslap turadı, onıń konstruktivlik tiykarmı bolıp tabıladı hám sonıń menen bir waqıtta konstrukciyanı súwretleydi, onıń kúsh sızıqların kózge kórsetedi. Biraq keyinine qaray bul birlik buzıladı. Tireklerde konstruktiv hám súwretlew wazıypaları ayırılıp ketedi. Arkalardıń basım kúshi tómengen baǵdarlanǵan, ishke jasırınǵan hám tireklerdiń kósheri boylap jámlengen. Tirepberdilerdi qorshap turǵan sútinler toparı bolsa nervyurlerdi kózaba súyep tur, olar konstrukciyanıń ózi emes, al tek ǵana súwretelniwi bolıp tabıladı. Haqıyqıy hám kóz benen kóriwge bolatuǵın konstrukciya, qozǵalıslı kúshlerdiń haqıyqıy jumısı hám olardıń arxitekturalıq usıllar menen súwretleniwi qarama-qarsı tárepke baǵdarlanǵan: kómekshi sútinler, shoshaq ushlı arkalar, pinakller, minara shatırları imarattıń dinamikalı energiyasın aspanǵa qaray umtıldırǵan bir waqıtta tireklerge, arkbutanlarǵa, kontrforslarǵa túsip turǵan gúmbezdiń basım kúshi tómengen qaray baǵdarlanǵan.

Dáwirdiń tásirli esteligi – XIII ásirdegi francuz úy qurıwshı ustası Villar de Onnekurdiń albomı. Bul, qurılısshıǵa óz kásibiniń sırların úyreniwde járdem beriwge arnalǵan, úlgiler kitabı edi. Albomda teoriyalıq pikir bildiriwler joq. Onnekur hám onıń eki dawamshısı tas óriwdiń ámeliy usılların, konstrukciyalar tiykarın, figuralardı súwretlew usılların, «geometriyanıń úyretkeni boyınsha» sızıw qaǵıydaların bayan etedi. Kitap úy qurıwshı ustanıń jeke qásiyetlerin de ashıp kórsetedi: ol shaqqan hám biliwge qushtar, súwretleri onıń qızıǵıwshılıqlarınń kóp túrli ekenligin kórsetedi. Villar tek ǵana másláhát berip qalmaqdı, al kórgenlerine baha de beredi.

Kórkem ónerdiń estetikalıq tábiyatına qızıǵıw gotika dáwiri ushın tán boldı. Foma Akvinskiy, Avgustinge qarama-qarsı, gózzallıqtı haq niyetlilikten ayırıp ajıratı hám gózzallıqtıń baslı belgilerin – tolıqlıq, únleslik, ayqınlıq - bir qansha tıyanaqlı ayırıp kórsetti. Oy juwırtıwǵa tiykarlanǵan paydalılıqtı oylawdıń janlı ámeliyat penen jaqınlasıwı júzege keldi. Xristian ulaması Bonaventura (1221-1274 jj.) kórkem ónerden lázzet alıwdıń tábiyatın túsiniwge umtıldı, ol birinshilerden bolıp dóretiwshilik process penen qızıqtı onıń basqıshların ayıra basladı. Oyshıl hám ilimpaz Vitello (XIII ásirdiń ekinshi yarımı) kóz benen kórip qabıl etiwdiń hám kórinip turǵan gózzallıqtı túsiniw alıwdıń hár qıylı táreplerin tekserip shıqtı.

XIII ásirde gotika pútkil Evropada jańǵırıp taraldı. «Francuz úlgisi» La-Manshtan hám Reynnen atlap ótti hám Skandinaviya ellerine jetti, Polshada pyda boldı. Francuz gotkasınıń eń jaqsı dástúrlerinde atanaqlılar Kipr atawında ózleriniń ibadatxanaların qurdı. XIV ásirde gotika kórkem óneri Evropada tolıq ústemlik etti. Biraq XIII júz jıllıq Batıs hám Oraylıq Evropanıń kópshilik elleri ushın orta ásirlik mádeniyatın rawajlanıwınıń juwmaqlawshı dáwiri boldı.

On tórtinshi júz jıllıq Evropa tariyxına qarama-qarsılıqlar, siyasiy hám áskeriy soqlıǵıswlar, eretiklik háreketler, iri kóterilisler, tábiyǵıy apatshılıqlar dáwiri sıpatında kirdi. Mal-múlik boyınsha qatlamlarǵa bóliniw ósti, jarlılıq hám baylıqtıń qarama-qarsılıǵı kúsheydi. Diyhanlar kóterilisleri eń radikal eresler

menen birigip ketti. Kastiliya hám Aragon dushpanlıq qatnasta boldı, kóplegen Evropa mámleketleri aralasıp qalğan, Franciya hám Angliya arasındağı urıs jüz jıldan aslamıraq waqıtqa sozıldı. Jámiyetlik hám siyasiy qozǵalıslarǵa orta ásirlerdiń ajralmas joldası – ashlıq hám epidemiyalar qosıldı: «qara ájel» (qıyıq oba) 1248-1239 jılları Evropa xalqınıń derlik úshten birin alıp ketti. Bul dáwirge kóterińki qızǵınlıq sıpatın berdi: soqlıǵıswlar hám apatshılıqlar menen qızǵın shiyelenisken atmosferada mistikalıq táliymatlar ústemlikke eristi. Eretiklik mistika shirkewge dushpanlıq keypiyatta boldı; ol panteizm hám individualizm belgilerine iye boldı. XIV ásirde Marsiliy Paduanskiy, Uilyam Okkam, Jan Janden alǵa ilgeriletken papasız shirkew haqqındağı oy keleshektegi Reformaciyanıń urıǵına iye boldı. XIV ásirde papa teokratiyasına shek qoyıldı. Bekkemlengen korol húkimeti Rim ústinen sheshiwshi jeńiske eristi, papalardıń «Avinondağı tutqınlıǵı» baslandı. Dáwirdiń ayırım alınǵan mektepleri shegarasında da, sonday-aq pútkil Evropa boyınsha da kórkemlik dóretiwshilikke qarama-qarsılıqlar tán boldı. Súwretlew óneri tarawında XIII ásirde gotika kórkem óneriniń barlıq táreplerin ózine boysındırǵan shadlı spiritualizm, úlgiler boyınsha islew usılı tábiyattı dıqqat penen úyreniwge, «empirikalıq realizmge», «gotikalıq naturalizmge», irkip bolmaytuǵın dárejedegi, birese tóbesi kókke jetip alıp ushatuǵın, birese túpsiz úmitsizlikke tusetuǵın sezimlerdiń ashıp kórsetilgen qızǵınlıǵına jol bere basladı. XIV jüz jılıqtıń basında shirkewdiń sintezlewshi ideyasına tilekleslik ele de saqlanıp qaldı, biraq shirkew gotikasınıń altın dáwiri endi ótip ketken edi. Ásirdiń ekinshi yarımında prihodlıq shirkewlerdiń, jeke menshik kapellalardıń zamanı keldi, puqaralıq imaratlardıń áhmiyeti ósti. Qurılıs lojaları qurılısshılardıń, músinshilerdiń, jivopisshilerdiń cex shólkemleri menen almastırıldı. Kórkem óner dúnya jüzilik jalınlılıǵın joǵalta basladı, ol endi kóbirek dárejede massaǵa, kópshilikke emes, al jeke adamǵa arnaldı. Monumental formalar stanoklı formalar tárepinen qısıp shıǵarıla basladı; kórsetpeli altarlıq háykeller, kóp bólimli hám oyma naǵıslı altarlar keń taraldı; kóplegen jańa

motivlerdi ózine jámley otırıp ikonografiya keńeydi hám ózgerdi. Músinshilik hám jivopiste portret janrı keskin ajırılıp kórine basladı. XIV ásir kórkem ónerinde kitap miniatyurası ayrıqsha orın iyeledi. Ol «jivopistiń tájiriye maydanı» boldı.

Temalardı qamtıwınıń keńligi hám syujetleriniń kóp túrliligi boyınsha miniatyuralar menen bezelgen qol jazbalar «muqabalardıń qımbat bahalı qaqpaqları arasındaqı kartina galereyalarına» uqsatıla basladı. Bul jerde jańa zamannıń Evropa jivopisiniń janrlarına – peyzajǵa, intererge, turmıslıq janrǵa jol salına basladı [II. 26, 55-59].

Súwretshiniń hám buyırtpashınıń óz-ara qatnası ózgerdi, olar bir qansha jeke qatnasıq túrine iye boldı. XIV ásirde kórkem ónerlerdiń orayı korol sarayları hám iri feodallardıń rezidenciyaı boldı. Bul jerde kórkem óner dóretpeleri tek ǵana ibadatxanaǵa dinshilik sawǵa retinde emes, al ózleri lázzet alıw ushın hám turmısın bezew ushın da jıynaldı. Hasılzada aq súyekler menen bir qatarda bay ónerment-byurgerlik ortalıq ta buyırtpashılar sıpatında shıqtı. Qalalarda tek ǵana shirkewler emes. Al ratusshalar da – qalanıń ózin-ózi basqarıwınıń simvolları da – kórkem óner dóretpeleri menen bayıtıldı. Qalalar ǵúllene baslaǵan Italiyada, Flandriyada hám Brabantta puqaralıq imaratlardıń jedel qurılısı en jaydı. Bryuggede, Iprde, Gentte, Arrasta olar en jayıwı hám tásirtiligi boyınsha qala shirkewlerinen qalıspadı. Bul dáwirdegi Evropa kórkem óneriniń rawajlanıwınıń áhmiyetli jaǵdayı XIII hám XIV ásirler aralıǵında Italiyadaǵı protorenessanslıq mádeniyattıń qalıplesiwi boldı.

Italiya Protorenessansında qorshap turǵan dúnyanı súwretlewdiń orta ásirlik principleri menen qatnastan dáslepki sheshiwshi qol úziw júz berdi, jerdegi ómirdiń bahalıǵın maqullawǵa qaray bir qansha izbe-izlilik penen júz burıw ámelge asırıldı. Italiyanıń Renessans aldı kórkem óneri orta ásirlik kórkem ónerdegi tereń antikizirlewshi qatlamlarǵa hám milliy antiklik miyraslarǵa súyendi hám usı tiykarda jańa sintezge, Renessans obrazlarınıń kóterińki múltiksizligine jol saldı. Italiyanıń Renessans aldı kórkem óneriniń áhmiyetli jańalıǵı qorshap turǵan dúnyanıń materiallıǵın dálillew, keńislikti

qurıwdıń hám jaqtılıq kóleńkesi menen kólemniń modelin jasawdıń jańa principi belgilewi boldı. Petro Kavallinidıń, Djottonıń, Nikolo Pizanonıń dóretiwshiliginiń payda bolıwı menen Evropa óziniń mádeniy rawajlanıwınıń jańa dáwirine ótti. Biraq ótiw birden bolǵan joq. XIV ásirdeń ekinshi yarımında formaların diffuziyası baslandı; Italiya usılları qońsı ellerge ótti, arqa gotikası Apennin yarım atawına jetip barıp gotikalastırılǵan Protorenessanstıń ayrıqsha variantın payda etti. Bul quramalı qosımınıń baylanıstırılshı halqası sońǵı gotika hám jańa tuwılıp kiyatırǵan Oyanıwdaǵı realistlik baǵıtlanıwlar – túsliktegi klassicizmlestiriwshı obrazlardıń monumental ulıwmalasıwshılıǵı, arqadaǵı analizge tiykarlanǵan sezgirlik boldı. XIV hám XV ásirler aralıǵında Batıs Evropa kórkem ónerinde XIX ásir avtorları «internacional gotika» dep ataǵan aǵım payda boldı. Franciyada, Angliyada, Ispaniyada, Vestfaliyada, Umbriya hám Lombardiyada, Chexiyada, Polshada hám basqa rayonlarda hasılzadalıq talǵampazlıǵı, formaların jumsaq hám iykemshil ózgeriwi, qıym simvolikaǵa hám astarlı mániske beyimligi boyınsha uqsas stilistik belgilerge iye bolǵan shıǵarmalar payda boldı. «Internacional gotika» miniatyura hám kórkem ónerdiń stanoklı túrlerinde bir qansha jarqınraq kóriniske iye boldı. Músinshilikte onıń obrazlardı talqılawdaǵı ayrıqshalıqlarınan kelip shıǵıp, onı «jumsaq stil» dep te ataydı. Ol Evropa kórkem óneriniń orta ásirlik dáwirin juwmaqladı, onıń tártipke keltiriwge umtılıwına kórsetilgen sońǵı húrmet boldı. Biraq «internacional gotika»nıń kosmopolitizmiligi menen bir qatarda «internacional» stil shegarasında da kórinetuǵın, kórkem ónerdiń milliy belgileri de sezilerli boldı. Jańa kúshler XIV ásirde ózin jetkilikli dárejede anıq kórsetti. 1241 jıldıń aprelinde Rimde Petrarkaǵa lavr gúltajınıń kiydiriliwi jańa adamnıń jeńisiniń nıshanı, tuwılıp kiyatırǵan renessanslıq gumanizmnıń belgisi boldı. Jüz jıllıqtıń aqırında Choserdiń «Kenterberiy gúrrińleri» Oyanıwǵa Albion jaǵalarına jol ashtı. Italiyada kelesi áwladtıń súwretshileri – Brunelleski, Mazachcho, Donatello, al Niderlandiyada –

sezdirmeydi. Shilterli arkalar qatarı – ol biraz keyinirek qosılğan – minaralardıñ saltanatlı hám maqtanışlı jarasıqlılığın ayrıqsha atap kórsetedi. Shoshaq ushlı arkalar portallardıñ sırtqı pishiminde payda bolıp, ekinshi yarustıñ aynalarında jáne qaytalanadı; olardıñ timpanlarındaqı onsha úlken bolmağan oyıqları oraylıq rozanı jańğırıtıǵında bolıp kórinedi. Arxitekturalıq motiv túri ózgerilip rawajlandırıldı. Onı fasadıñ jeñil asimmetriyalılıǵı da ayırıp kórsetedi: qaptal portallardıñ sheshimi hám ólshemleri bir-birinen azǵana panıq qıladı. 1210 jılı baslanǵan imarattıñ qayta qurılıwı planǵa hám jaqtılandırw sistemasına tiyisli boldı. Oraylıq neftiñ jaqtı túsip turatuǵın tesikleri úlkeytildi, emporalardıñ aynaları keńeytildi. Dáslepki waqıtları awır, eki maydanshalı bolǵan arkbutanlar bir maydanshalı, jeñil hám batıl túske endi. XIII ásirde ekinshi yarımında transept pitkerildi: ol diwaldıñ sırtqı shegarasınan azǵana shıǵıp turdı hám bul shirkewdiñ kórinisine bir tutaslıq baǵıshladı. Tariyx ibadatxana qurılısın pitkeriwge qatnasqan bir neshe úy qurıwshı ustalardıñ atların saqlap qaldı. 1257-1270 jılları bul jerde Jan de Shel hám Per de Montreyl miynet etti; 1280-1330 jılları Per de Shel hám Jan Ravi qurılısqabassılıq etti [II. 11, 12-28].

Gotikanıñ jetiliske basqışına ótiwdi XII hám XIII ásirler aralıǵında Il-de Fransttan sırtta qurılǵan eki imarat – Burjadaǵı hám Shartrdaǵı shirkewler belgilep ótti.

Burjadaǵı, tiykarınan 1250 jılı pitkerilgen shirkewdiñ kelbeti qarama – qarsılıqlı: ishki tárepinde triforiy oǵada joqarı kóterilgen, gümbezler intererdiñ vertikal háreketin birden toqtatıp taslaǵanday boladı. Shirkewdiñ sırtqı kórinisi awır salmaqlı, bes portallı fasad sozılıp ketken.

Shartrda bir qansha jarasıqlı sheshim tabılǵan. Qurılıs 1194 jılǵı órttiñ izinshe baslanǵan hám jedellik penen alıp barılǵan; áǵǵó jılı jumıslar tiykarınan pitkerildi.

Shartr arxitektorları endi imarattı óz-ara tıǵız baylanıslı bolǵan, bir-birine boysındırılǵan bóleklerge ajratılǵan bir pütünlik sıpatında oyǵa aldı.

Flemmalı usta hám á sirese Yan van Eyk shıǵa baslaǵan, XIV á sirdiń 20-jılları ó zgeris jılları boldı. Endi gotika konservativ toparlardıń kóz qaraların haqıyqatlıq penen kórsetken, ó tip ketip baratırǵan ó tmishtiń kó rkem ó nerine aylandı [II. 1, 12-21].

FRANCIYA KÓRKEM ÓNERI

XII ásirniń aqırman baslap gotikanıń Watanı Franciya ájayıp gülleniw dáwirin basınan ótkerdi. Ol Evropanıń ekonomikalıq, jámiyetlik hám mádeniy ómirinde aldınǵı poziciyalardı iyeledi. Qalalar jedel ósti, awılda diyxanlardıń jeke krepostnoylıq ġárezlilikten azat etiliwi ámelge asırıldı, ekonomikalıq baylanıslar rawajlandı. Francuz korolleri XII ásirniń ekinshi yarımında payda bolǵan qıymshılıqlardı jeńip shıǵıp, XIII ásirde eldiń kópshilik bólegin óz iyeligine qosıp aldı. Francuz jámiyetshiligindegi klasslardıń hám qatlamlardıń jaǵdayı ózgerdi, qatlam wákillikleriniń dáslepki formaları payda boldı. Rıcarlardıń hám qalalılardıń turmısı qımbatıraq hám qıymıraq bola basladı. Sawatlı, bilimli adamlardıń sanı kóbeydi. Francuz universitetleriniń dańqı shıqtı hám kóp sanlı tınlawshılardı ózine tarttı [II. 24, 34-39].

Parij hám Il-de Franstıń dialekti XIII ásirde baslap rásmiy xronikalardıń, ádebiy shıǵarmalardıń, rawajlanıp kiyatırǵan teatrniń tiline aylandı. XII ásirniń ekinshi yarımı – XIII ásirniń basında Evropaǵa jańǵırıp esitilgen rıcarlıq ádebiyattıń eń jarqın shıǵarmaları jaratıldı, qala qatlamınıń poeziyası rawajlandı.

Gotikanıń qalıplesiwi jolındaǵı dáslepki qádemler korol iyeligi bolǵan Il-de-Fransta islendi. Shama menen 1137 jil átirapında regent hám koroldiń keńesgóyi, Sen-Deni monastırınıń bas ruwxanayı Sugeriy abbatlıq shirkewin qayta qurıwdı basladı.

Koroldiń tárepdarı bolǵan ol oyǵa alǵan isiniń áhmiytin júdá jaqsı túsindi.

Merovingler dáwirinen baslap aq Sen-Deni francuz korolleriniń mazarı xızmetin atqarıp kiyatırǵan edi hám sonlıqtan francuz jerlerin jámlestiriwdiń jańa dáwirinde «Franciyanıń qáwenderi hám apostolı» Dionisiydiń abbatlıǵı ayrıqsha áhmiyetke iye boldı. Qurılıp atırǵan ibadatxana usı waqıtqa shekem belgili bolǵanlarınıń barlıǵınan asıp túsiwi, Rimge hám Klyuni monastırına qarsı tura alıwı tiyis edi.

Sen-Deni shirkewi óziniń dáslepki kelbetiniń bir bólegin ǵana saqlap qaldı. Biraq, qazıp alıwlar arqalı anıqlanǵan, Sugeriy tárepinen dúzilgen qurılıstıń barısınıń tolıq táriypleniwi bizge deyin jetip kelgen. Baslı jańalıqlar shirkewdiń

1140-1141 jıllardaǵı karolinglik apsidası, diywaldıń sızıǵıman shıǵıp ketpeytuǵın transeptli xor hám kapellalar toparı menen almastırılǵan shıǵıs bóliminiń joybarına hám konstrukciyasına kirgizildi. Sugeriydiń qurılısınıń bul bóliminde birdey biyiklikke kóterilgen, quramalı kórinistegi nervyurlik gúmbezlerdiń keńislikli yacheykalar menen bastırılıwı birinshi ret qollanıldı. Ekinshi jańalıq aylanba joldıń jobalastırılıwına tiyisli boldı. Kapellalardıń tereńligi kishireytildi, olardı deambulatoriyden ajratıp turatuǵın shegara joq etildi, keńislikli, birden bir hám háreketshen kóriniske iye boldı. Karkaslı konstrukciya óziniń artıq mashlıǵın kórsetti: Sen-Deni kapellaları biyik vitrajlı aynalardı iye boldı, xor «pútkil intererdi sulıwlıqqa bólep turatuǵın tań qalarlıq hám sheksiz jaqtılıqqa» tolıp turdı.

Sugeriydiń qurılısı tárepinen berilgen túrtki XII ásirdiń ekinshi yarımındaǵı francuz arxitekturasındaǵı hár qıylı izleniwlerdi keltirip shıǵardı. Olar úsh baǵdar boyınsha júrdi. Olardıń birewi jobalastırıwdıń ózgesheliklerine tiyisli boldı, ekinshisi intererdiń, onıń vertikal kesimindegi ishki dúzilisin jetilistiriwge baǵdarlandı, úshinshisi batıs fasadıń tásirlirek sheshimin tabıw jolların izledi. XIII ásirdiń basında barlıq úsh baǵdar da jetislikken gotikanıń kafedralıq sobornıń kúshli tásirli obrazında bir birlikke birlestirildi. Intererdiń vertikal ritmik dúzilisin islep shıǵıw oraylıq hám qaptal neflerdiń óz-ara keńislikli qatnasın, diywaldıń bóleklerge ajratılıw tártibin, ayırım elementlerdiń retlesip keliwin, jaqtılıq máselesin óz ishine aldı. Keńisliktiń kózge kórinetuǵın birligine, dinamikalıq pútinligine hám hárekettiligine erisiwge kúsh salındı [II. 21, 66-69].

Dáslepki qurılıslardıń arasında en jaqsı saqlanǵan halda bizge deyin Shartrdıǵı shirkewdiń batıs fasadı jetip kelgen. Ol 1170 jılı pitkerildi hám 1194 jılǵı órtten baxtı júrip aman qaldı. Bul jerde arxitekturanıń ózgeriw barısı anıq seziledi. Ertegedi arqa minara (1134-1150 jj.) tolıq túrde romanlıq ruwxqa juwap beretuǵın tiykarǵa iye (minaranı jawıp turatuǵın shilterli shatır XIV ásirdiń basında pitkerilgen). Fasadıń oraylıq bólimi, úsh portal oyıp kirgizilgen awır roman diywalın saqlap qaldı, ayna rozalar keyinirek payda bolǵan. Túslik minara,

«eski qońırawxana» (1145-1165 jj.) gotikanıń tiykarǵı ideyalarına jaqınraq: kontrforslardıń vertikalları segiz qırlı shatırdań kúshli joqarı kóteriliwi menen dawam ettirilgen. Ataqlı kommunası menen dańqı shıqqan qala, Landaǵı shirkew (sh.m. 1190-1200 jj.) – erte gotikanıń eń tásirli fasadlarınń birine iye. Lan ustaları qatıp qalǵan hám háreketsiz materiya menen sheshiwshi güreske túsedı. Fasadtıń kólemleri ornınan qozǵaldı hám háreketke keldi, diywallar tereń oyıqlar menen tesip ótildi, portallardıń hám aynalardıń qasnaqları alǵa shıǵarıldı. Oǵada úlken rozalar qaptal aynalardı qısıp tasladı, arkalar qatarınıń oraylıq bólimi joqarı kóterildi. Minaralar portikleri hám pinaklleri menen sırtqa shıǵıp turdı. Transepttiń minaraları zamanlaslardı biykarǵa ózine tartpadı. Olardaǵı háreketshen pát anıq sezilip turdı, ritmniń aqılǵa muwapıqlıǵı, ólshemleriniń sáykesligi hám simbatlılıǵı adamdı tańlandırdı. «Usı kitaptan kórinip turǵanıday, men kóp jerlerde boldım, biraq hesh jerde Landaǵıday basqa minara taba almadım», – dep jazdı óziniń albomına Villar de Onnekur. Landaǵı minaralar nemec úy qurıwshı ustalarına jaqsı tásir kórsetti hám Bambergte hám Naumbergde eliklewlerdi keltirip shıǵardı. Francuz gotikasınıń birinshi dáwirin juwmalawshı dóretpе Parij Hawa Ana shirkewi (Notr-Dam de Pari, 1163 jılı qurılısı baslanǵan) boldı. XIV ásirniń ortalarına shekem dawam etken qurılıs barısında ol bir qatar ózgerislerge ushıradı hám jetiliske gotika kórkem óneri belgilerine iye boldı. Franciyanıń gotikalıq ibadatxanaları arasında Parij Hawa Ana shirkewi óziniń kelbetiniń jarasıqlı ullılıǵı menen ayırılıp turadı. Neflerde saldamlı ritmler ústemlik etedi, diywal óziniń materiallıq qásiyetin joǵaltpaǵan, dóngelek tirekleri salmaqlı. Shirkewdiń, XIII ásirniń ortasında pitkerilgen, arkalar qatarı hám aynalardıń vertikalları karnizlerdiń gorizontalı menen teń salmaqlılıqqa keltirilgen, ataqlı batıs fasadı da sıpayı kúshliligi menen ajırılıp turadı. Biraq fasadtıń yarusları óz-ara tıǵız baylanıslı, arxitekturalıq tema ishki quramalılıqqa hám rawajlanıwınıń nızamlılıǵına erisedi. Tórende diywaldıń massasına tereń kirgizilgen portallar tırnaǵınıń mıqlılıǵın ayırqsha ayırıp kórsetedi, ortańǵı yarusta aynalar hám arkalar diywaldı derlik

sezdirmeydi. Shilterli arkalar qatarı – ol biraz keyinirek qosılğan – minaralardıñ saltanatlı hám maqtanışlı jarasıqlılığın ayırıqsha atap kórsetedi. Shoshaq ushlı arkalar portallardıñ sırtqı pishiminde payda bolıp, ekinshi yarustıñ aynalarında jáne qaytalanadı; olardıñ timpanlarındaqı onsha úlken bolmağan oyıqları oraylıq rozanıñ jańğırığınday bolıp kórinedi. Arxitekturalıq motiv túri ózgerilip rawajlandırıldı. Onı fasadıñ jeñil asimmetriyalılığı da ayırıp kórsetedi: qaptal portallardıñ sheshimi hám ólshemleri bir-birinen azǵana pariq qıladı. 1210 jılı baslanǵan imarattıñ qayta qurılıwı planǵa hám jaqtılandırılıw sistemasına tiyisli boldı. Oraylıq neftiñ jaqtı túsip turatuǵın tesikleri úlkeytildi, emporalardıñ aynaları keńeytildi. Dáslepki waqıtları awır, eki maydanshalı bolǵan arkbutanlar bir maydanshalı, jeñil hám batıl túske endi. XIII ásirde ekinshi yarımında transept pitkerildi: ol diywaldıñ sırtqı shegarasınan az ǵana shıǵıp turdı hám bul shirkewdiñ kórinisine bir tutaslıq baǵıshladı. Tariyx ibadatxana qurılısın pitkeriwge qatnasqan bir neshe úy qurılıshı ustalardıñ atların saqlap qaldı. 1257-1270 jılları bul jerde Jan de Shel hám Per de Montrey l miynet etti; 1280-1330 jılları Per de Shel hám Jan Ravi qurılısqa basshılıq etti [II. 11, 12-28].

Gotikanıñ jetiliskeń basqıshına ótiwdi XII hám XIII ásirler aralıǵında Il-de Franstan sırtta qurılıǵan eki imarat – Burjadaǵı hám Shartrdaǵı shirkewler belgilep ótti.

Burjadaǵı, tiykarınan 1250 jılı pitkerilgen shirkewdiñ kelbeti qarama – qarsılıqlı: ishki tárepinde triforiy oǵada joqarı kóterilgen, gúmbezler intererdiñ vertikal háreketin birden toqtatıp taslaǵanday boladı. Shirkewdiñ sırtqı kórinisi awır salmaqlı, bes portallı fasad sozılıp ketken.

Shartrda bir qansha jarasıqlı sheshim tabılǵan. Qurılıs 1194 jilǵı órttiñ izinshe baslanǵan hám jedellik penen alıp barılǵan; áǵǵó jılı jumıslar tiykarınan pitkerildi. Shartr arxitektorları endi imarattı óz-ara tıǵız baylanıslı bolǵan, bir-birine boysındırılǵan bóleklerge ajratılǵan bir pútinlik sıpatında oyǵa aldı.

Reymstegi shirkew jetiliken gotikanın en ájayıp dóretpesi hám orta ásirlik ustalar ushın «kórkem óner akademiyası» boldı. Shampannıń júreginde jaylasqan bul qala burınnan francuz korolleriniń taj kiydiriw ornı boldı, al 1179 jıldan baslap, bul máresim bárqulla sol jerde ótkerile basladı. XII ásirde bar bolǵan bazilika 1210 jılǵı órt payıtında nabit boldı. Jańa shirkewdiń qurılısı, dárhal, 1211 jılı aq baslap jiberildi hám 1481 jılǵa shekem dawam etti.

Reymstegi shirkewdiń qurılısınıń tariyxı – bul úy qurıwshı ustalardıń bir neshe áwladınıń tariyxı. Edendegi quramalı mozaikalı naǵıs – «labirint»tegi – jazıwlar tiykarında arxitektorlardıń atları hám oǵada úlken imarattı qurıwdıń barısı belgili boldı. Ibadatxananıń jobası, shaması Shartırdáǵı shirkewdi biletuǵın bolǵan, Jan d'Orbe tárepinen jaratılǵan, biraq Orbeden shıqqan ustanıń dóretpesi onnan da beter únlesikliliǵı menen ajralıp turadı. Reymstegi shirkew – aylanba jolı hám kapellalar qatarına iye bolǵan, bes nefli xorǵa derlik ótip ketetuǵın úsh nefli transept kesip ótip turǵan úsh nefli bazilika. Xor hám transeptti Jan d'Orbeden keyin, 1241 jılı Jan le Lupitkerdi. 1260 jıldan keyin imarattıń kórinisi biraz ózgerildi: batıs bóliminde burınnan bar bolǵan jeti traveyge jáne ekewi qosıldı. Usıǵan baylanıslı álle qashan qurıp baslanǵan batıs fasad buzıp taslandı hám jańasın qurıw qolǵa alındı. Bul dáwirde jumıslarǵa 18 jıl Gote (Goshe) de Reyms hám qó jıl Bernar de Suasson bassılıq etti. Sońǵısına batıs fasadtaǵı ájayıp ayna-roza tiyisli. «Koroller galereyasın» hám minaralardı 1311 jılǵa shekem Rober de Kusi qurdı. Minaralardıń joqarǵı yarusı 1427 jıldan keyin payda boldı, biraq biyik shatırlar qurılmaǵan edi [II. 28, 23-29].

Reymstegi shirkew, qurılısının uzaq waqıtqa sozılıwına qaramastan, negizgi oyının birligin saqlap qaldı: bul jerde islegen arxitektorlardın hám músinshilerdın talantlarının kóp túrliligi ulıwma ortaq, yoshlı ruwxlanıwshılıqqa tolı «tas simfoniyasına» qosılıp ketti. Ibadatxananın batıs fasadına arxitekturalıq temanın rawajlanıwının quramalılıǵı tán; ayırım motivler bir-birine ótip, aralasıp ketedi, qarama-qarsılıqlı boladı, bir-birin tolıqtıradı. Jerge jaqm tárepinde awır hám háreketsiz bolǵan imarattın massası joqarı órlegen sayın jeńislesedi hám háreketsheń boladı. Arkaların shoshaq ushlı kórinisne iye bolǵan tereń portallar hám olardı qorshap turǵan vimperglerdın úsh múyeshlikleri háreketti baslaydı. Ekinshi yarusta háreket aǵımı bólinedi, orayda sónedi hám qaptallarında pátli háreketke iye boladı: jatıq arkalı dóńgelek «rozaǵa» onın ústindegi, arasındaǵı vimpergtin qısqa shaypatılıwı menen ayırıp kórsetiletuǵın, minaralardıń jeńisli kóteriliwin aldın ala belgileytuǵın qaptal aynalar qarsı turadı.

Biraq Reymstegi shirkewge tek ǵana vertikal háreket sińdirilmegen. Ol ózin qorshap turǵan ortalıq penen quramalı hám kóp háreketli óz-ara tásir etisedi. Portallar diywaldan bólinip shıǵadı hám ózleriniń aldında turǵan maydan keńisligine kirip ketedi, olardıń sharshar sıyaqlı teksheleri onı ózine tartadı. Ekinshi yarustaǵı jeńil sütünleri bar pinakller hawaǵa tolı, diywallar keyin shegingendey boladı, aynalardıń oyıqları olardı seziler-sezilmes etip kórsetedi, minaralar kóp sanlı bóleklerge hám oyıqlarǵa bólinip ketedi.

Fasadtn tınıshsız uvertyurasın intererdin bir qalıptegi, biraq shiyelenisken ritmlerinin jarasıqlı saltanatlılıǵı ózgerdedi. Reymstegi ibadatxananın ishki keńisligi ayqın dúzilisi, pütünley alınǵanda da, sonday-aq ayırım bólekleriniń sayma-saylıǵınıń pákizeligi hám kelisikliligi, olardıń ózgeriwleriniń tábiyǵıylıǵı

hám plastikalılıǵı, taslarına joqarı dárejede jetik islew berilgenligi, hár bir detalın pardozlardıń muqıyatlıǵı, arxitekturalıq súwretiniń oylap islengenligi hám erkinligi menen ajralıp turadı.

Amen hám Bove kelesi dáwirge ótiwdi belgilep berdi. Franciya mámleketi bekkemlengen, Sharapatlı Lyudovik IX dáwiri mádeniyatnıń bir qansha ósiwi menen belgilendi. Parij hám korol sarayı Evropadaǵı umtılıwlar hám modaǵa aylanǵan qızıǵıwshılıqlardıń baslı dáregi boldı. Aqıl miyneti hám kórkemlik tarawlardaǵı Parijdiń abıroyı aytarlıqtay joqarı boldı. Dúnyalıq húkimet kórkem ónerlerdiń jetekshi qáwenderine aylandı. Biraq arxitekturadaǵı batıl konstruktiv izleniwlerdiń waqtı ótip ketken edi, endi tiykarınan burın tabılǵan sheshimler qayta islendi hám ózgartildi, baslıdıqqat dekorativ bezewdi jetilistiriwge qaratıldı. Franciyadaǵı jetiliskeń gotika stili geyde sol dáwirde keń taralǵan, gül japıraqları radius boymsha ján jaqqa nur taratıp turǵanday bolǵan, ayna-rozalırdıń súwreti boymsha «nurlı» dep te ataladı. «Nurlı» stilde kórkem óner patshalıq saltanatlılıq, oynaqshıǵan yoshlılıq hám saylandı kórkemlik belgilerine iye boldı. Kólemli plastikalıq kompoziciyalar artqı planǵa sheginedi, diywallar denesi joq shilterli naǵısqa aylandırıladı. Ózgeris ásirese Sen-Denidegi shirkewdiń transeptiniń (1231 jıldan keyin) hám Parij Hawa Ana shirkewiniń transeptiniń (1257 jıldan keyin) túslik tarmaǵınıń arxitekturasında ayırıqsha seziledi. «Nurlı» gotikanıń rawajlanıwınıń eń biyik shını, Parijdegi Sharapatlı kapella – Sent-Shapel (1240-1248 jj.) boldı. Ol korol shirkewi sıpatında qurıldı hám onıń pútkil dúzilisi húkimdardıń biyliginiń iláhiy sıpatın dálillewge xızmet etiwı tiyis edi. Bul jerde, sol waqıtlardaǵı túsinińler boymsha korol húkimdarlıǵınıń quday tárepinen berilgenligin kórsetetuǵın, Konstantinopoldan alıp kelingin, «Xristostıń tikenekli tajı» bar edi. Eki qabatlı kapella oǵan qımbat bahalı relikvariy bolıp xızmet etti. Koroldıń xızmetkerlerine arnalǵan, kóp sanlı sútinleri hám qaptal ótkelleri, ústin jawıp turǵan gúmbezleri bar, páskeltek úsh nefli tómenǵı qabat mozaikalardıń jultılıdawı, vitrajlardıń qoyıw qızıl reńi hám jalatılǵan altınıń

jaltıldawman toqılǵanday bolǵan, biyik, keń, joqarǵı zalǵa pútkilley qarama-qarsı, qorenish bolıp kórinedi. Bul jerde diywal joq esabı: gúmbezdiń tirepberdileriniń arasındaǵı keńislik kapellannıń biyikliginiń úshden eki bólegine shekem, jup-juptan birlestirilgen altı japıraqlı roza túrindegi, eki bólekli aynalar menen toltırılǵan. Kapellannıń qurılıshısı Per de Montreyl Amen arxitekturalıq mektebi menen baylanıslı edi hám ol jerden imarattıń sırtqı kelbetine karkastıń saldamlılıǵın, fasadlardı qısqıshlar hám pinakller menen dekorativ bezewdi alıp keldi. XV ásirde Sent Shapeldi saylandı súwreti boyınsha oǵada gózzal roza bezep turdı. XIII ásirde gotika eldiń arqasında hám túsliginde ózine tán ózgesheliklerge iye bola otırıp Franciyanıń derlik barlıq wálayatların jawlap aldı. Normandiyada eń iri gotikalıq estelik, úlkenligi boyınsha Amen hám Reymstegiden qalıspaytuǵın, biraq jergilikli arxitekturanıń kóplegen belgilerin – atanaq ortasındaǵı bekkem minaranı, uzınına sozılǵan batıs fasadtaǵı biyik, awır minaralardı, arkalar qatarınıń háreketshen ritminiń kóp buwımlılıǵın – saqlap qalǵan Ruan shirkewi boldı. Tiykarman 1250 jılı pitkerilgen imarat XIV ásirge shekem tolıq qurıp pitkerildi hám Ruandaǵı Sen Maklu shirkewinde (1434-1470 jj.) hám jalǵap qurılǵan simbatlı kluatrı bar Mon-Sen-Mishel abbatlıǵınıń shirkewiniń xorında (XV ásir) anıq kórinetuǵın, sońǵı «jalınlangan» gotika belgilerine iye boldı. Franciyanıń túsliginde – Langedokta, Provansta, Akvitanıyada – jańa formalar arqa Franciya feodallarınıń albigoyshılardıǵa – XII ásirde eldiń túsligin tolıq jaylaǵan eretiklik háreketke – qarsı atanaqlı atlanısı tamamlanǵannan keyin engizildi. Jeńistiń húrmetine Tuluzaǵa jaqın jerdega Albide bir nefli shirkew qurıldı (1282-1390 jj.). Gerbishtey qızıl imarat tóbede, bekkem aldınıǵı bekinistey bolıp boy sozıp tur. Albidegi diywal óziniń áhmiyetin saqlap qalǵan, ensiz, joqarı jaylastırılǵan aynalar oq atıwǵa arnalǵan tesiklerdi esletedi; dóńgeleklengen kórinis berilgen kontrforslardıń shıǵıp turǵan jerleri qorǵan diywallarınıń minaralardı uqsaydı: batıs minara donjondı esletedi.

Antiklik ülgilerge ataqlı «Mariyanı Elizavetağa kelip kórisiwi»niń avtorı hámmeden de jaqınraq kelgen. Ol bul kórinisti Shartrdağı ustalardan basqasha túsinedi hám sheshedi. Obrazlar bir-birine keskin qarsı qoyılğan: Mariya jas hám názik, Elizaveta ğarrılıq danalıqqa iye. Usınıń menen birge músinler arasında ruwxıy hám plastikalıq birlik bar. Figuralar bir-birine qaray azǵana burılğan, Mariyanı kókiregine kóterilgen oń qolı hám Elizavetanı kiyimlerin uslap turǵan shep qolı topar átirapındaǵı keńislikti jabadı. Qollardıń barmaqlarınıń joǵalıwına qaramastan qollardıń háreketleriniń mánsi – Elizavetanı xosh xabar aytıwshı hám Mariyanı onı tıńlawshı – mánsi anıq oqıladı. Háykeller aralıǵındaǵı keńislikke ruwxıy baylanıslıq síndirilgen. Kúshli sezimtelı atmosferanıń birligin kiyimlerdiń mayda jıyırıqlarınıń ritmi dawam ettiredi. Elizavetanı kelbetinen tek ǵana óz oylarına shúmiw emes, al ómir jolın tamamlap kiyatırǵan ğarrılıqtıń áhmiyetliliǵi de oqıladı. Mariyada kerisinshe, qızlıq uyalshaqlıqtıń astınan keleshekke ruwxlanıwshılıq penen názer taslaw seziledi. Júz kórinisi ayqın, derlik klassikalıq sulıwlıǵı menen tańlandıradı. Mariyanı kelbetin jaǵımlı názik sızıq aylana sızıp súwretleydi. Tegis mańlayman keyinge qaray serpilgen shashlarınıń tolqınlangan ritmi jamılǵınıń saldamlı hám isenimli háreketi menen qarama-qarsılıqta. Ele hesh qashan orta ásirlik músinshi sızıqlardıń hám konturlardıń yoshlı háreketin bunday dárejede sezgish bolmaǵan edi. Mariya menen Elizavetanı háykellerin izertlewshilerdiń biriniń tawıp aytqanıday, olar belgilep ótken, «Gotika músinshiliginiń grekshe máháli» Reymste uzaq dawam etpedi. XIII ásirdiń 20-jılları Amen mektebiniń tási sezile basladı. Mariya hám Elizavetanı qasında turǵan «Xosh xabar esittiriw» toparı házirgi túrinde Reymms músinshiliginiń rawajlanıwınıń eki, hár qıylı dáwirine tiyisli. Xosh xabardan uyalıp turǵan Mariyanı ebeteysizlew kelbetinde Amen shirkewiniń plastikasındaǵı demokratiyalıq aǵımınıń dástúrleri seziledi. Tar jawırmlı, uzın júzli, ápiwayı kiyimdegi ol awıllıq jerden kelgenge uqsaydı. Onıń

kelbeti ashıqlığı hám isengishligi menen ózine tartadı. Óziniń húkimdarınıń erkin onıń qálewlisine xızmetkerdiń álpayımlığı menen xabarlap turǵan, kúlimlegen perishte – XIII ásirdiń ortalarınıń dóretpesi: ol portalǵa, bul jerde turǵan dáslepki háykel joǵaltılǵannan keyin, basqa topardan alıp kelingin. «Xosh xabardı esittiriw»degi kúlip turǵan perishte júz jıllıqtıń ekinshi yarımınıń stilin jetkilikli dárejede anıq belgilep berdi. Onıń tiykarın salıwshı, Reymstegi oraylıq portaldıń shep qaptalındaǵı «Ibadatxanaǵa alıp keliw» (1240 jj.) kompoziciyasındaǵı Iosiftiń músinin jaratqan usta dep esaplanadı. Shaqqan hám ǵayratlı, kishi peyil, álpayım Iosif injil ápsanalarında súwretlenetuǵın aǵash ustasına qaraǵanda aq súyeklik jámiyettiń barlıq ádeplilik qaǵıydalarına úyretilgen saray rıcarına kóbirek uqsaydı. Kózlerin azǵana súzip qarap turǵan, murtları kerbazlıq penen shıyratılǵan hám kishkene buyralanǵan saqalı bar, oynaqshıǵan júzinde sezgir hám tirishe aqıllıq seziledi. Bul júzdiń ayrıqshalığı hám sulıwlıǵınıń ózine tán ózgesheligi, áwliye Iosiftiń ulıwma kelbeti, eriksiz XIII ásirde saray rıcarları ortalıǵında qalıplesken múltiksiz rıcar obrazın – ar-namıslı, márt, kewilli hám sıpayı, ózine uqsanlar menen qatnasıqta álpayım, tek ǵana erde otırıwǵa emes, qosıq shıǵarıwǵa hám saz ásbabında da oynawǵa uıplı rıcar obrazın eske saladı. Bul oynaqshıǵan hám álpayım stil XIII ásirdiń ekinshi yarımında kórkem ónerdiń barlıq túrlerine tásir etti hám Reymsten Franciyanıń basqa aymaqlarına taraldı. Amendegi, transepttiń túslık qanatındaǵı portaldıǵı náreste kótergen Mariyanıń figurası (XIII ásirdiń ortasındaǵı «Altın Madonna») tap usınday jol menen sheshilgen. Amendegi Quday Anasınıń kelbeti ushın kerbaz nazlılıq hám shadlı maqtanıstıń qosılıp ketiwi tán. Reymms músinshiliginiń Evropaga jańǵırıp taralǵan jańalıǵı ósimlik naǵıslı kapitel boldı. Stillestirilgen akant japıraqları hám naǵıslı ósimliklerdiń ornın endi tań qalarlıq durıslıq penen berilgen jergilikli flora motivleri iyeledi.

XII ásirdeń úshinshi shereginen Angliyada, ayqın seziletuǵın milliy ózgeshelike iye bolǵan gotika kórkem óneri dáwiri baslandı. Gotika kórkem óneriniń rawajlanıwı Angliyada milliy mádeniyattıń ornıǵıwı menen bir waqıtqa tuwra keldi. XIII ásir – «Erkinliklerdiń ullı xartiyası»nıń hám Angliya parlamentiniń dúziliwi, Angliya mámleketindegi keskin siyasiy rawajlanıw hám jámiyetlik gúresler dáwiri. XIII-XIV ásirlerdegi Angliyanıń tariyxıy rawajlanıwınıń ayrıqsha ózgesheligi, awıllıq rayonlardıń áhmiyetli ornı iyelewi hám qalalardıń roliniń ázzilewi boldı [II. 27, 88-97].

Angliyanıń tariyxıy jolınıń ózine tán ózgesheligi onıń arxitekturasınıń sıpatına tásir etti. Shirkew qurılısınıń baslı orayı iri abbatlıqlar bolıp qaldı. Qalalarda hám awıllıq jerlerde batıs fasadında kósher boyında jaylasqan oraylıq minara ústemlik etken prihodlıq shirkewler keń taralǵan edi. Angliya gotikasınıń ózine tán ayrıqsha belgileri erte sezile basladı. 1174 jılı órtenip ketkennen keyin Sanstan shıqqan Giyomnıń basshılıǵında qayta qurılǵan, Kenterberiy shirkewiniń ózinde aq ol Franciyadan alınǵan dáslepki úlgielerden bir qatar áhmiyetli ayırmashılıqlarǵa iye boldı. Olar imarattıń kórinisinde sezildi: imarat biri ekinshisinen qısqa bolǵan eki transeptke iye. Ekige bólingen transept keyin ala Linkolndaǵı, Uelstegi, Solsberidegi shirkewlerdiń ayrıqsha belgisi boldı. Roman dástúrleri Angliyada bekkem bolıp shıqtı. Eski shirkewler úlken edi hám tıp-tiykarman ózgertiwdi talap etpedi, burnıǵı, negizgi tulǵaǵa tek ǵana gotikalıq kiyim kiydirildi. Glosterdegi shirkewdiń batıs bólimi usılayınsha qayta qurıldı, Vinchesterdegi shirkew gotikalıq qabıq penen qaplandı. Angliya úy qurıwshı ustalarınıń kúsh salıwları jańa kórkem ónerdiń konstruktivlik emes, al dekorativlik tárepine baǵdarlandı. Angliya shirkewleriniń keńisligi uzaq waqıt dawamında bóleklerge ajratılıwın saqlap qaldı: xor, nefler, transept óz aldına bólek boldı, gorizantal bóleklerge bóliniw vertikalǵa qaraǵanda basım boldı. Angliya shirkewleri bir qansha uzınlıqqa sozılıwın saqlap qaldı. Olar ashıq jerlerge qurıldı

hám tek ǵana joqarıǵa qaray, biyiklikke emes, al hár tárepke qaray da sozılıw múmkinshiligine iye edi. Angliya gotikası ushın uzınına sozilǵan fasadlar, aldıǵa qaray bir qansha shıǵıp turǵan transeptler, hár qıylı túrdegi pritvorlar tán. Apsidalar kóbinese tuwrı múyeshli kóriniste pitkerildi, aylanba jolı hám kapellaları bar xor siyrek ushırasadı. Batıs táreptegi minaralar úlken emes, onıń esesine atanaq ústindegi minara kúshlirek kórsetilgen. Intererde ortańǵı nef, ádette qaptaldaǵılardan onsha biyik bolmadı, arkbutanlardıń roli sheklengen edi, olar qaptal neflerdiń bastırması astına jasırıldı. Intererdegi jaqtılıqtıń bólistiriliwi ózine tán boldı. Baslı jaqtılıq aǵımı xorga jámlendi, bul jerde aynalar kontrforslar arasındaǵı barlıq keńislikti iyeledi: qaptal neflerde aynalar kishirek boldı. Angliya úy qurılıshılıǵında shirkewler menen monastırılıq túrdegi qurılmalar- kapitul zalları, kapellalar, kluatrlar baylanıslı edi. Angliya gotikası ushın Perbek mármárinin keń qollanıwı, hám sonday-aq taslardıń hár qıylı túrleri arasındaǵı reńler qarama-qarsılıǵınan paydalanıw tán boldı. Angliyada gotika óziniń áhmiyetin XVI júz jıllıqtıń ortalarına deyin saqlap turdı. Arxitekturadaǵı dekorativ formalardıń jetekshiligi Angliya gotikasın ústemlik etiwshi dekorativ yamasa ritmik súwretlerge muwapıq dáwirlerge bóliwge múmkinshilik berdi. Erte, yamasa «nishterge mezges» gotikaǵa (XIII ásir), rawajlanıwı XIII ásirdeń aqırı hám XIV ásirge tuwra keletuǵın, jetilisen, yamasa «bezelgen» gotikaǵa hám sońǵı, «perpendikulyar» gotikaǵa (XV ásir) ajratıw qabil etilgen. Angliyanıń gotikalıq arxitekturasınıń basqalardan ózgesheligi Solsberidegi, Linkolndaǵı, Uelstegi shirkewlerde anıq kórinedi. Uelstegi, roman stilindegi imarattıń qayta ózgertip qurılǵan, músinler menen bay bezelgen batıs fasadı (1220-1239 jj.), kapitul zalı (1290-1319 jj.), Quday Anası kapellası hám shıǵıs xori (ekewi de – XIV ásir) bar shirkewdiń qurılısınıń barısı Angliya gotikası stiliniń, bir pütün hám úlken tásirlilik kúshke iye bolǵan arxitekturalıq ansambl jarata otırıp, izbe-iz ózgerip barıwın kórsetti. Bul, transepti hám xori bar úsh nefli bazilikanıń ideyasınıń bir pütünligi, onıń kórinisiniń

dáslepki jobasında aq belgili boldı; XIV ásirdegi qosımsha qurılıslar onı tek ǵana rawajlandırdı hám quramalastırdı. Sozılıp ketken fasad háreketsheń, tolqın sıyaqlı shayqatılıp turǵan massa sıpatında kórinedi. Onsha biyik bolmaǵan, qaptallardaǵı minaralar birden úzilgendey boladı hám vertikal ritmlerdi páseytedi, portallar dekorativ bóleklerge ajratıw quramına kirgizilgen. Uels shirkewinde atanaq ortasınıń tóbeleri bir-biri menen baylanıstırılǵan arkaları dıqqatqa ılayıq. XIV ásirde qurılǵan olar neftiń eski bólimin, «bezelgen stilde» orımlanǵan xor menen baylanıstıradı. Bul jerde vertikal arnıq belgilengen, karkaslı sistema ashıp kórsetilgen, úsh bólimli úlken aynalar arkaların quramalı kesilisiwi menen juwmaqlanadı [II. 30, 111-113].

Angliyadaǵı eń úlken imaratlarınń biri (157 m), Linkolndaǵı roman imaratınıń qayta ózgerтип qurılıwı Angliya gotikasına bir qatar jańa arxitekturalıq usıllardı engizdi. Intererde imaratnıń tektonikası Uelstegige qaraǵanda bir qansha anıǵıraq ashıp kórsetilgen. Terseronları bar ortańǵı neftiń gúmbezleri Angliya shirkewlerinde quramalı, nervyur sistemasınıń rawajlanıwına tiykar saldı. Batıs fasad ózine tán optikalıq eki qatlamlılıǵı menen ajralıp turadı hám usınıń arqasında ritmlerdiń atanaq üstindegi minaraǵa qaray kúshli ósiwine erisilgen. Linkolndaǵı dańqı shıqqan «Perishte xorı» (1256-1280 jj.) quramalı arxitekturalıq dekorǵa iye, jetiliskeń Angliya gotikasınıń ájayıp úlgisi bolıp xızmet etedi. Oyǵa alınıwınıń hám orımlanıwınıń bir pútinligi menen Solsberidegi shirkew ayırılıp turadı. Ol XIII ásir dawamında (1220-1266 jj., kluatr hám kapitul zalı – 1263-1284 jj.) qurıldı. Shirkewdiń átirapındaǵı úlken bos keńislik onı barlıq tárepinen jaqsılap kóriwge múmkinshilik beredi. Imaratnıń kelbetin atanaq ortası üstindegi, Angliyadaǵı eń biyik (124 m, 1320-1330 jj. pitkerilgen) minara belgileydi. Azǵana bildirilgen kishkene minaraları bar batıs fasad teksheler, geometriyalıq naǵıslar hám músinler menen bezelgen. Intererde triforiydi hám aynalardı bir qosıp birlestiriwge umtılıw seziledi.

Angliya korolleriniń taj kiyiw hám jerleniw ornı – Londondaǵı Vestministr abbatlıǵınıń bas shirkewi – XIII ásirde qayta qurılǵan edi. Jumıslar 1245 jılı arxitektorlar Esseksli Genri hám Glosterli Djonniń qatnasıwında baslandı. Imarat, arxitekturalıq bezewleri Angliya dástúrlerine jaqın bolǵan bir waqıtta, óziniń proporciyaları hám jobalastırılıwınıń ayrıqshalıqları boyınsha ol francuz úlgeriniń jolı menen qurılǵan. Angliyalı úy qurıwshı ustanıń dóretpesi kapituldıń segiz múyeshli zalı (1253 jılı pitkerilgen) bolıp tabıladı. Jińishke ortańǵı órege súyenip turǵan gúmbezlerdiń dúzilisi ayrıqsha hám batıl boldı. Vestministrde, óziniń dekorativ súwreti menen shirkewdiń ulıwma dúzilisine qosılıp ketken ápiwayı kafel eden saqlanıp qalǵan.

Angliya gotikasınıń jańa dáwiriniń baslanıwına Glosterdegi shirkewdiń shıǵıs bóliminiń qayta qurılıwı (1329-1337 jj., gúmbezler – 1337-1377 jj.) menen tiykar salındı. Imaratnıń konstrukciyası hám bezeliwi arxitekturanıń ulıwma vertikal umtılıwshılıǵındaǵı tuwrı múyeshli kesilisiwler menen belgilendi. Diywal derlik joǵalıp ketti, ol aynalar torı hám arka oyıqları menen almasırıldı; gúmbezler nervyurlderdiń quramalı dekorativ súwreti kórinisine iye boldı. Glosterdegi jelpiwish sıyaqlı gúmbezi hám shar-sharǵa uqsaqan raspalubkaları eki iymek sızıqlı qabırǵalarınń tıyisken jerindegi shar tárizli úsh múyeshlik túrindegi oyıq.) bar shirkewdiń kluatrı (1351 hám 1377 jj. aralıǵı) arxitekturalıq bezewleriniń shiyeleniskenligi hám hádden tıs kópligi menen ajralıp turadı.

XIV ásirdiń ekinshi yarımında Angliya arxitekturasınıń rawajlanıwına, atı 1356 jıldan baslap belgili bolǵan, Genri Yewel áhmiyetli úles qostı. Óziniń qurılıslarında ol izbe-izlilik penen «perpendikulyar stildiń» principiń bekkemledi. Bul baǵdar ústemlik etken dáwirde eldiń materiallıq mümkinshilikleri sheklengen edi, sonlıqtan qurılısı burın baslanǵan imaratlardı qurıp pitkeriwge kúsh salındı. Saraylarda, abbatlıqlarda, universitetler janında kishigirim kapellalar qurıw keń taraldı. Angliyanıń «perpendikulyar» gotikasınıń juwmaqlawshı bólimin úsh kapella – Vindzor sarayındaǵı (áńwń-áńhq. gúmbezler – 1503-1528

jj.), Kembridjdedgi (1446-1515 jj.) hám Vestministr abbatlıǵındaǵı (1503-1519 jj.) kapellalar quraydı. Bul jerde birden bir keńislik ústemlik etti, tirekler ulıwma ortaǵa, naǵıslı ritmge aralasıp ketken. Gúmbezlerdiń nervyurlerinen toqılǵan shilterler keńislik hám materialsızlıq tásirin tolıqtradı. XIII-XIV ásirlerde Angliyada puqaralıq qurılıs rawajlana basladı. Qaladaǵı úy qurılıs onıń tiykarın belgilemedi; tek XIII ásirde ǵana Angliya qalalarında bazar maydanı ayırılıp shıǵa basladı: ratusha, imarattıń túri sıpatında, uzaq waqıtqa shekem joq edi. Bekinisli qurılıs XIII ásirde baslap tek ǵana korol húkimetiniń artıqmashlı huquqı bolıp qaldı. Donjon óziniń aldınǵı qorǵanlıq áhmiyetin joǵalttı, ayrıqsha dıqqat minaralar menen diywallarǵa qaratıldı. Qorǵanlardıń jobalastırılıwı turaqlı bola otırıp, qorǵanıw ushın qolaylı kóriniske iye boldı. Qorǵanlarda qolaylılıqlar da názerden qashırılmaǵan saray qurılıslarınıń áhmiyeti kúsheydi. Jańa saray kompleksi XII ásirdeń aqırında Vindzor qorǵanında qurılıs basladı; Vinchesterde biyik arkalar qatarı hám simbatlı tirekleri bar úlken zal qurılıs edi; XIV ásirde Vestministrdedgi saraydıń kútiw zalı (xoll) qayta úskenelendi. Eldiń jámiyetlik ómiriniń ósiwi, jaratılıwında monastır qurılısınıń tájriybesinen paydalanılǵan, universitet kolledjleriniń payda bolıwın keltirip shıǵardı (Oksford – 1249 j., Kembridj – 1284 j.). Bul universitetlerdiń házirgi bar imaratları tiykarınan XV-XVI ásirlerge tiyisli. Qayırqomlıq maqsette qurılıs imaratlar qatarına gospitalar kiredi (Chichesterdedgi Sent-Meri gospitalı, XIII ásirdeń aqır), sonday-aq tastan salınǵan miymanxanalarda qurıldı [II. 29, 234-254].

Angliyada monumental plastika Franciya hám Germaniyadaǵıday rol oynamadı. Kóp sanlı estelikler protestantlıq ikona ushın gúres payıtında nabit boldı yamasa búldirildi. Erte Angliya plastikası ózi menen zamanlas Franciya plastikası menen uqsashlıqqa iye. Linkoln hám Rochesterde, túri boyınsha músin-sütünlerge uqsas, XII ásirdeń ortalarınıń músinlik tulǵaları tabıldı. Yorktaǵı, házirgi waqıtta buzıp taslanǵan, Sent-Meri abbatlıǵında músinler menen bezelgen portal bolǵan. Qazıp ashıwlar payıtında bul jerden, Sanstıń erte músinshiligine uqsap

ketetuǵın on eki háykel tabılǵan. Uelstegi batıs fasadta Amen hám Reyms ustalarınıń izleniwlerine jaqın, jańalıq dóretiwshilik ruwxı sındirilgen háykelleri bar, bir qansha úlken músinlik ansambl (sh.m. 1225 j.) saqlanıp qalǵan. Solsberide, Vestministrde hám Linkolnda músinlik bezewler bar bolǵan.

Jerlew plasttikası bir qansha jaqsı kóriniske iye. Qábir estelikleri Angliyada tastıń hár qıylı túrlerinen shawıp islengen, mıs hám latunnan quyıp islengen, sońǵılarına kóbinese altın jalatılǵan. XIII ásirdeń ortasınan baslap qábir estelikleriniń ústine shertekler qurılǵan. Marhumlardıń ertedegi figuraları háreketke tolı. Dorchesterdegi tastan islengen qábir estelik (sh.m. 1280 j.) qılıshın qımmın suwırıwǵa tayar bolıp jatırǵan rıcardı súwretleydi. Frontonlarına relefler jaylastırılǵan, biyik gotikalıq shertegi bar, graf Edmund Krouchbek Lankasterdeń qábir esteligi (1296-1300 jj., London, Vestministr abbatlıǵı) tásirli monument kórinisine iye. Tırnaǵınıń perimetri joqlaw aytırshı hayallardıń qayǵılı figuraları menen qorshalǵan. Ásirdeń basında músinshilerdi ólim temasınıń ózi barǵan sayın kóbirek qızıqtıra basladı. Glosterdegi shirkewdegi Eduard II niń qábir esteligi koroldi ólim tóseginde qıymılsız sozılıp jatırǵan halatında súwretleydi. Músinlik tulǵa ústine qurılǵan, aq alebastrdan islengen shertek óziniń erip baratırǵanday bolǵan formaları hám muńlı ózgeriwshen sızıqları menen tańlandıradı. Qábir esteligindegi ashıq hám gúńgirt taslardıń qarama-qarsılıǵı oǵada tásirli. Súwretlewlerdeń portretligi XIV júz jıllıqtıń dóretpelerinde anıǵıraq seziledi. Vestministrdegi Eduard III niń altın jalatılǵan mıstan islengen qábir esteligi ushın (sh.m. 1377-1380 jj.) shaması ólim aldındaǵı nıqap paydalanılǵan bolsa kerek. Angliya jivopisi hám miniatyurası XIII ásirdeń bosaǵasında Franciya menen tıǵız baylanıslı boldı. XII ásirdeń birinshi úshten birinde «Vinchester Tauratı»nıń salmaqlı hám kórkem sawlatlılıǵınan vitrajlı kórkem ónerdeń táhiri seziletuǵın stilge qaray ózgeriw sezile basladı. Bul waqıtları kóbinese Psaltır jiyi-jiyi illyustraciyalandı. Kembridjdeń Triniti-kolledjindegi qol jazba jeńil qıl qálem menen orımlanǵan miniatyuralarǵa iye: figuralardıń konturları ózgergish hám

tmıshsız bolǵan. Ústemlikke erisken gotika ruwxım, sh.m. 1250 jıllar átirapında Batis Angliyada jaratılǵan qol jazbalar kórsetedi. Figuralar sulıw pozalarda súwretlengen, háreketler nazılıqqa tolı. Jińishke, oynaqshıǵan sızıqlar menen orınlangan jıyırıqlardıń hám súlderlerdiń ritmliligi, jiyekler tolqınlangan, kóterińki ruwxlangan atmosferanı payda etedi. Shama menen tap sol waqıtları Sent-Olbans mektebiniń iskerligi de en jaydı. Bul jerde eń iri figura tariyxshı hám jivopisshi Parijli Matvey (Metyu Paris) boldı. Óziniń «Angllar tariyxı» shıǵarmasınıń qol jazbasın (1250-1259 jj., London, Britaniya muzeyi) ol jeńil boyalǵan konturlıq súwretler menen támiyinledi. Frontispiste Parijli Matvey ózin náreste kótergen Biybi Márm aldında dize búgip otırǵan halında súwretlegen. Súwretshiniń talantı kitap betleriniń bos shetlerindegi asıra súwretlengen kúlkili súwretlerde de ashıladı, olar Angliya karikaturasınıń burınǵı waqıtlardaǵı jol baslawshısı sıpatında kórinedi [II. 19, 89-94].

XIII ásir diń sońǵı shereginde bekkemlengen saylandı saray stili, Vestministr abbatlıǵınıń túslik transeptinde saqlanıp qalǵan ayırım diywal súwretlerinde de ózin sezdiredi. Abbatlıqta XIII ásir diń stanoklı jivopisiniń siyrek ushırasatuǵın esteligi bolıp tabılatuǵın, reńlep salınǵan súwret penen naǵıslanǵan altardıń bólekleri de bar. Saldamlı gotikalıq jiyekler ishindegi uzın figuralar ruwxıy kóterińkilikke tolı, júz kórinisleriniń modeli jaqtılıq kóleńkesiniń názik ózgerisleri menen jasalǵan, jıyırıqlar erkin tógilip turǵan aǵıs payda etedi. XIV ásir diń birinshi yarımında Yorkqa jaqın jerdegi kórkemlik oraylarda, atap aytqanda Nottingemde, drolerler hám kitap betiniń bos shetindegi diniy mazmundaǵı súwretler menen bay bezelgen Psaltırlarǵa illyustraciyalar jaratıldı. Illyustraciyalanǵan áyyemgi qol jazbalar diń kópshiligi Piterboronıń skriptoriyinde shıǵarıldı. «Koroleva Mariyanıń Psaltır» (sh.m. 1310 j., London, Britaniya muzeyi) joqarı sapası menen ajralıp turadı. Qaǵaz diń tómengi bólimindegi tásirli súwretler kúlkili figuralar hám poeziyalıq simvollarǵa tolı, psalomlar diń obrazları kerbaz rıcarlıq poeziya ruwxında qayta islengen.

Germaniyada gotika stili Franciyağa qarağanda keshirek, hám kóbirek dárejede francuz ustalarınnıń kórkemlik tájiriýbeleri tiykarında rawajlandı. Biraq usıǵan qaramastan bul jerde gotika kórkem óneri óziniń basqalardan ózgeshe hám ayırıqsha rawajlanıwın taptı [II. 21, 12-23].

Germaniyada gotika XIII ásirdiń ekinshi shereginde payda boldı. Onıń qalıplesiwi eldiń ómiriniń qıym dáwirine tuwra keldi. Nemec mámleketiniń birligi ushın gúres jeńiliske ushıraǵan edi. Imperiya bir neshe óz aldına ǵárezsiz knyazliklerge bólinip ketti. XIII ásirdiń aqırına kelip, olardıń rásmiy túrde imperiya iyelikleri bolıp esaplanıwına qaramastan, Arqa Italiyanıń, Chexiyanıń, Shveycariya awqamınıń qalalarınnıń avtonomiyalıǵı anıq sezile basladı. Óziniń knyazler menen kelisimge keliwshilik siyasatı sebepli imperatorlar mayda hám orta feodallar qatlamındaǵı súyenishin joǵalttı, qalalardı qolınan shıǵarıp aldı. XIII ásirdiń 30-jıllarınan baslap nemec rıcarlıǵınıń hám onıń menen birge feodallıq rıcarlıq mádeniyattıń da tamamlanıwı baslandı. XIV hám XV ásirlerde güllengen qalalardıń ósiwi birden bir ekonomikalıq oraydı jarata almadı. Usı jaǵdaylarda nemec kórkem óneri óziniń baǵıtlanıwlarında az dárejede birlesken bolıp qaldı. Reynniń ar jaǵman alıp kelingeni «francuz úlgisi» Germaniyada kúshli roman dástúrleri, vizantiyalastırıwshı baǵdarlar, Maas kórkem óneri tásiiri menen soqlıǵıstı. Germaniyanıń hár bólimi óziniń jergilikli dástúrlerine súyeniwge umtıldı. Nemec ustaları gotikada onıń tınıshsız, qozǵalańshıl ruwxın sezdi, ondaǵı sezimlerdiń ótkir tásirtiligin kúsheytti, qarama-qarsılıqlardı keskinirek kórsetti, kórkem obrazlarǵa dramalı, geyde oǵada qızǵınlı ruwxlanıwshılıq berdi. Nemec gotikasında hár qıylı jámiyetlik toparlardıń – knyazlıq basqarıwshı toparlardıń, qala ortalıǵınıń, diywanashılıq etiwshi hám rıcarlıq ordenlerdiń – talapları hám idealları anıǵıraq sáwleleniw taptı. Germaniya ushın kórkem ónerdiń hár qıylı túrleriniń jańa stilge bir tegis qosılmawı tán. Jańa jolǵa músinshilik bir qansha batılıraq kirip keldi. Arxitektura XIII ásirdiń ekinshi yarımında tolıq gotikalıq

belgilerge iye boldı. Jivopis uzaq waqıtqa shekem sońǵı roman formaların saqlap qaldı. Basqa ellerdegi sıyaqlı, Germaniyada da gotika kórkem óneriniń tiykarın arxitektura quradı. Onıń jańa kórkemlik sistemaǵa ótiwi ańsat bolmadı. Gotikalıq elementlerdiń kirip keliwi turaqsız hám bir tegis emes sıpatqa iye boldı. Nemec qurılısshıları birinshi gezekte francuz gotikasınıń, konstruktivlik emes, al dekorativlik tárepin ózlestirip aldı. Landaǵı Limburg hám Maynctaǵı shirkewlerdiń ayna-rozaları, gurtları, ushlı arkaları mine usınday. Ótiw sıpatındaǵı imaratlar qatarına Magdeburgtıń, Xaystarbaxtıń, Bonnıń shirkewleri hám Kelnniń bir qatar qayta qurılǵan imaratları kirgiziliwi múmkin. Magdeburgtaǵı 1209 jılǵı órtten keyin qaytadan qurılǵan shirkewge francuz joybarı tiykar etip alındı. Kelndegi Sankt Gereon shirkewiniń 1219-1227 jılları qurılǵan «Dekagon»ı biyik, ushlı aynalardı iye boldı. Biraq onıń kontrforsları hám arkbutanları gúmbezlerdiń awır gurtları, roman arxitekturalıq bezewleri hám diywaldıń konstruktivlik birinshiligi menen jarasıqlı qosılıp kete aldı. Óziniń formaları boyınsha Lan ibadatxanasıman ruwxlanǵan Bamberg shirkewiniń minaraları hám Naumburgtaǵı batıs xor roman stiline qosımsha kirgiziw bolıp tabıladı. XIII ásirdiń ekinshi sheregindegi eki shirkewde – Trirdegi Libfrauenkirxede (sh.m. 1235-1253 jj.) hám Marburgtaǵı Sankt Elizabet shirkewinde (sh.m. 1235-1283 jj., minaraları – ásirdiń ortası) – gotikalıq formalar basqasha sıpatqa iye boldı. Eki imarat ta Germaniyadaǵı gotikanıń tariyxın baslaydı. Trirdegi shirkew Shampan úy qurıw ustashılıǵı menen tanıs bolǵan usta tárepinen qurılǵan. Biraq onıń, francuzlardıń «zatsızlandırılǵan» diywal dúzilisin – bir orayǵa iye, múyeshlerinde kapellaları bar teń ushlı atanaq túrindegi bir orayǵa iye kórinistegi imarat penen birlestiriwge urımıwı francuzlardıki qarama-qarsı nátiyjege alıp keldi. Nervyurli gúmbezler menen bastırılǵan, uzınlıǵıman ayırılǵan keńislik háreketsiz bolıp qaldı, joqarıǵa baǵdarlanǵan háreket ústemlik etti, arxitekturalıq bezewdiń keńislikli emes, al plastikalıq tiykarı birinshi plandı shıqtı.

Marburgtağı Sankt Elizabet shirkewinde nemec tájiriybesiniń francuz gotikalıq sisteması menen basqasha úylestirliwi tabıldı. Imarat uzınına sozilǵan kóriniske iye: oraylıq nef qaptaldaǵı ensiz nefler menen birge altarǵa qaray kúshli baǵdarlangan. Cilindr túrindegi óreler olarǵa tirep qoyılǵan tórtten úshlik sútinler menen birge, barlıq úsh nefte de birdey biyiklikte bolǵan gúmbezlerdiń nervyurlerine qaray pát penen joqarı umtıladı. Ibadatxananıń zal túrine iye bolıwı Franciyada qabıl etilgen, bóleklerdiń ózara baǵınıshlılıǵın buzdı, intererdiń keńisligin birlestirdi. Shıǵıs bólim – xor hám transept – úsh japıraq túrine iye boldı hám keńislikke oraylasqan túr berdi. Ibadatxananıń sırtqı kelbeti francuz shirkewlerine qaraǵanda qatalıraq boldı. Arxitekturanıń denelik tárepin bekkem, teksheli kontrforslar hám diywaldıń úlken maydanları ayırıp kórsetti [II. 2, 11-13].

Francuzlardıń negizgi úlgisine, qurılısı 1248 jılı baslangan, Kelndegi shirkewdiń shıǵıs xori hám Strasburgtegi shirkew bir qansha jaqınaraq boldı. Keln ushın ruwxlandırıwshı kúsh bolıp Amendegi ibadatxana xızmet etti, ol jerden joba ózlestirip alındı.

Qurılısshılar, sonday-aq, Bovedegi, Parijdegi hám Sen-Denidegi shirkewlerdi de biletuǵın edi. Kelndegi bes nefli úlken bazilika transeptke, aylanba jolı bar xor hám kapellalar qatarına iye boldı, intererde diywaldıń francuz sisteması qabıl etilgen. Biraq Keln shirkewi – nemec úy qurıw ustashılıǵınıń dóretpesi. Onda qarama-qarsılıqlar anıǵıraq ayırıp kórsetilgen. Keńisliktiń úlkenligi tek ǵana ulıwma ólshemleri sebepli emes, al biyiliklerdiń bilqastan keskin parıqlandırılıwı sebepli de seziledi: oraylıq nef qaptalındaǵılardan eki yarım ese biyik, nef hám xor hár qıylı bálentlikte jaylastırılǵan. Imarattıń sırtqı kelbetiinde tegis júzelerdiń hám oyma naǵıslı bezewlerdiń salıstırılıwı qarama-qarsılıq payda etedi. Vertikal boyınsha hárekettiń bir sızıqlılıǵı ushlı arkalardıń yarustan yarusqa qaytalanatuǵın motivleri menen kúsheytiledi. Strasburg orta ásirlerde «Sharapatlı Rim imperiyası» quramına kiretuǵın edi. Shegara qasındaǵı Elzas eki mádeniyat – francuz hám nemec mádeniyatları dástúrleriniń shıratılıp ketken rayonu edi. Strasburgtağı shirkew XII ásirdiń aqırman baslap qurıldı.

Dáslebinde shirkew hám bazar maydanları arxitekturalıq ansambllerge aylandırıldı. Erfurttáğı Severikirxe hám shirkew ansambli, Nyurnbergetegi ataqlı «Ájayıp fontan» (1385-1396 jj.) bar bazar maydanı mine usınday [II. 23, 44-49].

Germaniyada monumental gotika músinshiligi XIII ásirдің ekinshi úshten birinde güllendi. Onń obrazlıq dúzilisiniń ózine tńn ózgesheligine tek ǵana nemec plastikasınıń dástúrleri sebepshi bolıp qalmaqı, buǵan rıcarlıq mádeniyat sónip baratırǵan, al imperiyalıq ideyalar isenimsizlik payda etip turǵan, sol waqıtlardaǵı elдің siyasiy hám ruwxıy ómirindegi jaǵdaylar da sebepshi boldı. Birlikten ayırılǵan elde ulıwma ortaқ milliy mápler umıtılǵan edi. Orta ásirlik nemec eposı bul máseleni ulıwma kótermedi, ol shańaraqlıq-qáwimlik hám feodallıq baylanıslarǵa baǵdarlanǵan edi. Sxolastika Germaniyanıń aqıl miynetiniń ómirin Franciyadaǵıday dárejede belgilep bere almadı. Nemec oymınıń isenimi ushın, óziniń eń biyik shıńma XIV ásirдің basında Meyster Ekxarttıń dóretiwshiliginde erisken, eretiklik mistika kóbirek tńn boldı. Usı shárayatlarda nemec músinshiliginiń dıqqatın hámme ushın ulıwma ortaқ emes, al jeke qızıǵıwshılıqlar ózine tarttı. Nemec músinlik cikleriniń baǵdarlaması Franciyadaǵıǵa qaraǵanda onsha keń emes. Nemec músinshiliginiń obrazlıq dúzilisinde birinshi planǵa qızǵın sezimlilik hám ózine tńnlik belgiler shıqtı.

Súwretlewдің jańa formalarına dıqqat awdarıw hámme sinen burın Franciya menen sıbaylas qońsıshılıqta bolǵan batıs wálayatlarda sezildi. Saksoniya hám Tyuringiyanıń músinshiligi ele vizantiyalastırıwshı baǵdarlardıń tási astında bolǵan bir waqıtta Strasburgte 1230 jıl átirapında Shartr háykelleri stilin ózlestirip alǵan ustaxana isley basladı. Ustalardıń aldına olardan burınǵılar awır formalarda qurǵan shirkewдің transeptiniń eki bólimli portalm bezew wazıypası qoyılǵan edi. Músinsiler gotikalıq háykeller hám releflerdi awır salmaqlı jiyeklerдің ishine sheberlik penen jaylastırdı. Shep timpandı qayǵılı ótkir tásiirlilikke tolı «Quday Anasınıń ólimi» bezep tur. Bul jerde Strasburglı ustalardıń kiyimlerдің jıyırıqlarınıń názik oymına hám klassicizmlestirilgen obrazlarǵa qızıǵıwshılıǵı

seziledi. Eki bólimli portaldıń dógeresine jeńiske erisken shirkew hám jeńilgen sinagoganıń figuraları ornatılǵan. Diniy táliymatta keń máni berilgen bul qarsı turıw keyin ala nemec háykel jaratıwshıların qayta-qayta qızıqtırdı. Biraq Strasburgtaǵı topar sezimlerdiń qızǵınlıǵınıń kúshi menen ajıralıp turadı. Háykklerdiń simvolları mánisi ruwxıy halatlardıń qarama-qarsılıǵı arqalı ashılǵan, plastikada kórsetilgen. Gotika ushın tán bolǵan deneniń S-tárizli iyiliwi háykkellerdiń hár birinde ózinshe jańlawǵa iye boldı: Shirkewde – maqtanış penen shalqayılǵan bas hám gewdeniń háreketi, Sinagoganıń pozasında jeńiliske ushıraw hám ilájsızlıqtıń hásireti esitilip turǵanday boladı. Shirkewdiń súlderini ulıwmalastırılǵan, dúziw jıyırıqlar menen tómen salbıraǵan plash figuraǵa bekkem ornıqlılıq baǵıshlaydı. Sinagoganıń kórinisi turaqsız, sınıǵan nayza motivi deneniń iyiliwinde, Wásiyat jazılǵan qaǵaz oramı túsip baratırǵan shep qoldıń ózgeriwshen sızıqlarında dálilleniw tabadı. Strasburg háykkelleri olardı ajıratıp turǵan keńislikti dramatizaciyalastıradı, páskeltek jiyeklerdi janlandırdı. Bamberg ustaları francuz úlgerilerine basqasha máni berdi. Franciyada bilim alǵan «Kishi» músinshilik mektep te Sankt Peter und Georg shirkewinde jumıs islewdi 1230 jil átirapında baslaǵan edi. Ustalar timpanǵa «Qorqınshılı sud» kompoziciyasın jaylastırıp «Knyaz portalı»nıń músinlik bezeliwin pitkerdi, «Adam dárwazası» háykelin jarattı, al ibadatxanań ishinde «Shabandoz»dıń, Mariya hám Elizavetanıń músinlik tulǵaların orınladı. Bambergte gotikalıq háykkellerdiń roman imaratı menen úylestirilwi onsha tábiyǵıy bolmadı, háykkeller óz aldına áhmiyetke iye boldı. Bamberg ustalarında janrlılıqqa hám ózine tánlikke umtılıw bir qansha kúshlirek boldı. Biraq úsh músinniń hár birinde ol hár qıylı túрге iye boldı. «Qorqınshılı sud»tıń avtorı – obrazlardı asıra súwretewge shekem keskinlestiriwshi gúrrińshi. «Adam dárwazası»nıń músinshisi bir qansha saldamlı, onı úlken obrazlar qızıqtıradı. Portaldıń baǵdarlaması dáwirdiń siyasiy hám ruwxıy mashqalaları menen baylanıslı boldı. Apostol Petr, Adam hám Hawa Ananıń qasında Genrix II hám onıń hayalı Kunigundanıń súwretleniwiniń payda bolıwı tek ǵana

ibadatxanaga tiykar salıwshılardıń dańqın shıǵarıw menen sheklenip qalmadı, al janapay koroldıń imperiyalıq siyasatına hám shirkewdıń roline de isharat etti. «Adam dárwazı»nıń dóretiwshisi iri talant iyesi bolǵan. Jalańash Adam hám Hawa Ananı súwretlew orta ásir músinshiliginde batıl jańalıqshılıq edi.

Naumburgtaǵı shirkewdıń batis xorındaǵı ansambl 1240 jıldıń eń aqırı – 1250 jıllardıń basında payda boldı. Negizgi oyın hám onıń orınlanıwınıń birligi qurılıstıń pútkil barısında ózinde arxitektor hám músinshiniń talantın birlestirgen kórnekli dóretiwshiniń tásiiri haqqında aytıwǵa múmkinshilik beredi. Óziniń kóplegen zamanlasları sıyaqlı, Naumburglı usta Franciyada bilim alǵan, onıń islegen xızmetleriniń izlerin ilimpazlar Amennen hám Nuayomman izlep tabıwǵa umtıladı. Mayncta onıń ustaxanasında orınlanǵan kompoziciyanıń úzindileri saqlanıp qalǵan. Usta bir ózi islemegen – bir obrazlıq sistema shegarasında bir neshe adamnıń qolı seziledi. XIII ásirdeń 50-60-jılları Naumburg ustaxanası óziniń jumısın Meysende dawam ettirdi [II. 29, 150-155]. Memorial plastikanıń jolı bir qansha ózine tán boldı, biraq ol da qarama-qarsılıqtan qutılıp kete almadı.

Dárwish Erminoldıń qábir esteliginiń (1283 j., Sankt Georg shirkewi, Pryufening) avtorı júz jıllıqtıń monumental plastikasınıń tájiriyesin qayta islep shıǵıwǵa, óziniń shıǵarmaların tolqınlanǵan ruwxlanıwshılıqqa toltırıwǵa háreket etti. XIV ásirdeń qábir esteliklerinde súwretlerdiń geyde naturalizmge deyin jetkerilgen, ózine tán belgileri kóbeydi. Episkop Fridrix fon Xoerloeniń qábir esteligi (1352 jılǵa shekem, Bamberg, shirkew) usınday. XIV ásirde taurat syujetlerin talqılawdıń eki baǵıtı belgilendi. Olardıń birewi – kúshli sezimlerdeń barınsha joqarı tásirililigine erisiw maqsetinde – ikonografiyalıq formulanıń qısqa sózligine hám tıǵızlanıwına erisiwge umtılıwı menen sıpatlanadı. Bir waqıtları quramalı bolǵan kompoziciyalar ayırım alınǵan figura yamasa toparǵa keltirildi. Músınshilik jáne qaytadan altarǵa baǵdarlandı. Músınlik tulǵalar diywaldan bólinip shıqtı, olardıń arxitekturalıq ortalıq penen óz-ara qatnası quramalastı.

XIV

ásir ushm Germaniyada qayǵılı jalınlılıqqa tolı, «ómir teregi» túrindegi atanaqqa tartıw – oraylıq óreden hám eki qaptalman birden kóteriletuǵın eki shaqadan ibarat bolǵan kompoziciya – tán boldı. Olarǵa ezilgen denesinde azaplanıw hám ólim aldındaǵı qıynalıw begileri bar Xristostıń denesi shegelengen edi («Torr atanaǵı», sh.m. 1300 j., Keln janındaǵı Bergxeym, Sankt Simon und Yudas shirkewi; Kelndegi Sankt Mariya im Kapitol shirkewindegi «Atanaq»). «Joqlaw» («Vesperbild») toparındaǵı qayǵılılıq ta bunnan kem emes. Onda ólgen Xristti dizesine alıp otırǵan Mariya súwretlengen. Topardıń qayǵılı shiyelenisiwin gorizantal hám verikal jaylastırılǵan denelerdiń úylespewshiligi de ayrıqsha atap kórsetedi. Germaniyanıń túsliginde, Shvabiyada, ikonografiyası boyınsha «Jasırın keshe» den kelip shıǵatuǵın, Xristostıń apostol Ioann menen turǵan toparı keń taraldı [II. 27, 88-93].

XIII-XIV ásirlerdegi nemec jivopisi uzaq waqıt dawamında dástúriy bolıp qaldı. Jetekshilik «tisli» stilge tiyisli boldı, kórkem qol jazbalar awır naǵıslanıwın, qalıń boyawların hám altın reńlerdi saqlap qaldı. Burınǵı monastırılıq oraylar óz áhmiyetin uslap qaldı. Puqaralıq jazıw ustaxanaları universitetlerdiń shólkemlese baslawı menen XIV ásirdeń ekinshi yarımnan baslap keń jayıla basladı. Jivopistiń stilindegi ózgerisler XIII ásirdeń aqırına kelip batis wálayatlarda sezile basladı. Miniaturashılardıń súwretlew tili ápiwayılastı, ol háreketshenirek hám jeńilirek boldı. Nemec illyustraciyalanǵan qol jazbalarınń áhmiyeti jivopislik stildiń islep shıǵarılıwında ǵana emes, al kóbirek dárejede qol jazbalarınń jańa syujetler menen bayıtılıwında edi. Bul jerde birinshi planǵa qarapayım xalıqqa arnalǵan hám kóp sanlı illyustraciyaları bar «Kámbaǵallar Tauratı» hám sonday-aq Taurat tekstleriniń násiyatlıq toplamları – «Adamlardı qutqarıw aynası» – birinshi planǵa shıǵarılıwı tiyis. 1300 jil átirapında Kelnde aǵashta orınlanǵan dáslepki stanoklı shıǵarmalar payda boldı. Olar nemec jivopisiniń rawajlanıwınıń jańa dáwirine ótiwdiń baslanǵanlıǵın bildirdi.

JUMAQLAW

Batis Evropadağı orta ásirler kórkem óneri tariyxi – bul birinshi gezekte usi waqitqa shekem tsivilizatsiyaniń eń uzaq shegarasında bolip, tariyx saxnasına áyyemgi dúnyaniń tamamlaniwi aldında kelgen jańa xaliqlar tariyxi. Olardıń jámiyetlik hám mádeniy dóretywshilik sheńberine belsendilik penen tartiliwi orta ásirlerdiń áhmiyetli jetiskenligi boldi [II. 2, 13-22].

Feodalizm adamlar arasındağı áyyemgi dúnya jámiyetindegiden basqasha qatnaslardı payda etti. Batis Evropada feodallıq jámiyetlik qurılıs klasslıq, qatlamlı – korporatsiyalıq jámiyet sipatında qalıplesti hám ómir súrdi. Ol óz aldına bóleklengen, gárezsiz jasaw imkaniyatına iye bolğan hám sonıń menen bir waqıtta óz-ara vassallıq- lenlik qatnaslar menen baylanisli bolğan jámiyetlik bólimlerden ibarat boldi. Bul jámiyet adamzattıń dúnya júzilik birdeyligi haqqındağı túsinikti biletuǵın edi hám qayta qayta janlangan, dúnya júzine biylik etiwshi mámleket ideyasi menen jasadi. Oraylıq húkimet derlik báhama feodallıq bólshekleniw kúshleri menen úzliksiz gúres alıp bardı. Siyasiy hám jámiyetlik bólekleniw ekonomikalıq baylanislardıń ázziligi, dinniń hámme ushin ortaqlığı, shirkewdiń jer júzilik sipati menen toliqtirildi. Ústemlik etiw hám baǵiniw qatnasiqlari, feodallıq basqish, orta ásirlik dúnyada bir qatlamniń, bir topardıń aǵzalariniń salıstırmalı teńligi menen birge aralasıp júrdi. Biraq bunday birlespeniń hár biriniń ishindegi aǵzalariniń ózin tutiw qádeleri vassallıq sadıqlıq, etiket hám úrp- ádetlerdiń májbúriy qatallığı menen qatań belgilengen edi. Orta ásirler, bir tárepinen áyyemgi dúnyaǵa qaraǵanda jeke adam túsiniǵin bir qansha aniǵıraq shegaralap hám bóleklerge ajirata aldi, biraq ekinshi tárepinen adamǵa eki tárepleme qatnasta boldi. Ol jaratılıstıń taji hám qudaydıń quli sipatında túsiniildi, jeke adam tek ózi ayırım alınan adam sipatında emes, al sirtqi kúshlerdiń gúres maydani sipatında túsiniildi [II. 6; 28-33]. Batis Evropaniń feodallıq dúnyasında xristian shirkewi ayırıqsha orin iyeledi. Vizantiyadan ayirmashiligi, bul jerde ol ekonomikalıq tárepten hám basqariliwi

boyinsha mámleketten gárezsiz, haqiyqiy feodallıq shirkew sipatında qalıplesti. Onıń dúzilisinde ruwxaniylar hám ápiwayı adamlardıń qarama-qarsılıǵı xristianlıq Shiǵistaǵıǵa qaraǵanda anıǵıraq ashıp kórsetildi. Batis ellerinde monastirlar qálenderler jasaytuǵın orinlardan, erterek siyasiy belsendi monaxlıq ordenlerdiń bólimlerine aylandı. Episkoplar óz áskerlerine iye boldi hám sudlaw islerin ámelge asirdi. V ásirde baslap papa dep atala baslaǵan Rimniń birinshi ruwxaniyi Batis ruwxaniylarınıń tek gana ruwxiy jetekshisi bolip qalmadı, al VIII ásirde baslap óz mámleketiniń gárezsiz basqariwshisi da bolip aldi. Jaqsı tártiplestirilgen, oraylastirilgen shólkemge iye bolǵan shirkew feodallıq jámiyetti bekkemlewshi áhmiyetli bólimge aylandı hám Rim papalari usinnan paydalanıp Evropanıń puxaralıq húkimdarları ústinen ústemligin ornatiwǵa umtildi [II. 18, 13-19].

Usı jaǵdaylarda, óziniń rolin aqlaw, onı ideologiyalıq tárepien dálillew, sol, bar bolǵan sotsiallıq tártipti hám onıń jámiyetlik institutların sharapatlı dep járiyalaw, klasslıq kelispewshiliklerdi azaytıw, óz talaplaniwların jaqlaw ushin katolik shirkewi isenimge tiykarlanǵan shirkew qaǵıydalarınıń bekkemligin olardıń talqilaniwiniń alǵa ilgerilewshi iykemshilligi menen úylestiriwi tiyis edi. Katolitsizmniń – Batis hám Oraylıq Evropada ústemlik etiwshi xristianlıq baǵdarlardıń biriniń – teoriyalıq negizi Rimniń huquq taniw ilimi hám latin filosoflarınıń psixologiyalıq subektivizmi menen azıqlandırıldı. Evropadaǵı sol waqıtlardaǵı jámiyetlik ómirdiń qarama-qarsılıqları, úzliksiz urislar, tábiyǵiy apatshılıqlar, ashlıq hám epidemiyalar orta ásirlerdegi pikirlew tárizine óshpes tásir qaldırdı. Batis din táliymati ushin kúshli sezimler keskinliginiń shiyeleniskenligi tán, katolitsizmde adamzattıń, gúná hám onnan pákleniwdiń sirliliǵı birinshi planǵa shıǵarıldı. Batis teologlarınıń shıǵarmalarında, álbette tikkeley yamasa janapay túrde, feodallıq dúnya irimshilliq penen kútip jasaǵan, qudaydıń sudi kartınası súwretlenedi. Bul, esxatologiyalıq keleshekke qarama-qarsılıq sipatında Batis Evropada úrdisleri Avreliy Avgustinniń «aspan qalası»nan baslap Graaldiń kemshiliksiz dúnya haqqındaǵı ritsarlıq utopiyası hám Oyaniw

jaltıldawman toqılǵanday bolǵan, biyik, keń, joqarǵı zalǵa pútkilley qarama-qarsı, qorenish bolıp kórinedi. Bul jerde diywal joq esabı: gúmbezdiń tirepberdileriniń arasındaǵı keńislik kapellannıń biyikliginiń úshden eki bólegine shekem, jup-juptan birlestirilgen altı japıraqlı roza túrindegi, eki bólekli aynalar menen toltırılǵan. Kapellannıń qurılıshı Per de Montreyl Amen arxitekturalıq mektebi menen baylanıslı edi hám ol jerden imarattıń sırtqı kelbetine karkastıń saldamlılıǵın, fasadlardı qısqıshlar hám pinakller menen dekorativ bezewdi alıp keldi. XV ásirde Sent Shapeldi saylandı súwreti boyınsha oǵada gózzal roza bezep turdı. XIII ásirde gotika eldiń arqasında hám túsliginde ózine tán ózgesheliklerge iye bola otırıp Franciyanıń derlik barlıq wálayatların jawlap aldı. Normandiyada eń iri gotikalıq estelik, úlkenligi boyınsha Amen hám Reymstegiden qalıspaytuǵın, biraq jergilikli arxitekturanıń kóplegen belgilerin – atanaq ortasındaǵı bekkem minaranı, uzınma sozılǵan batıs fasadtaǵı biyik, awır minaralardı, arkalar qatarınıń háreketshen ritminiń kóp buwımlılıǵın – saqlap qalǵan Ruan shirkewi boldı. Tiykarman 1250 jılı pitkerilgen imarat XIV ásirge shekem tolıq qurıp pitkerildi hám Ruandaǵı Sen Maklu shirkewinde (1434-1470 jj.) hám jalǵap qurılǵan simbatlı kluatrı bar Mon-Sen-Mishel abbatlıǵınıń shirkewiniń xorında (XV ásir) anıq kórinetuǵın, sońǵı «jalınlangan» gotika belgilerine iye boldı. Franciyanıń túsliginde – Langedokta, Provansta, Akvitanıyada – jańa formalar arqa Franciya feodallarınıń albigoyshılardıǵa – XII ásirde eldiń túsligin tolıq jaylaǵan eretiklik háreketke – qarsı atanaqlı atlanısı tamamlanǵannan keyin engizildi. Jeńistiń húrmetine Tuluzaǵa jaqın jerdega Albide bir nefli shirkew qurıldı (1282-1390 jj.). Gerbishtey qızıl imarat tóbede, bekkem aldınǵı bekinistey bolıp boy sozıp tur. Albidegi diywal óziniń áhmiyetin saqlap qalǵan, ensiz, joqarı jaylastırılǵan aynalar oq atıwǵa arnalǵan tesiklerdi esletedi; dóńgeleklengen kórinis berilgen kontrforslardıń shıǵıp turǵan jerleri qorǵan diywallarınıń minaralardı uqsaydı: batıs minara donjondı esletedi.

dáwiriniń dáslepki utopiyalarına shekem sozilǵan sotsiallıq utopiya payda boldı. Orta ásirlerdegi Batis áleminiń qarama-qarsılıqlılıǵı onıń tariyxında, dúnyaǵa kóz qarasında, mádeniyatında, kórkem ónerinde kórinedi. Batis Evropa mádeniyatınıń payda bolıwınıń ózi qarama-qarsi qubılıslardıń soqlıǵısiwi shárayatında bolıp ótti. Vizantiyaǵa salıstırǵanda bul jerde áyyemgi dúnyanı orta ásirlerden ayırıwshı shegara bir qansha anıǵıraq belgilendi. Batis Rim mámleketiniń daǵdarısqa ushirawın hám qulawın, xalıqlardıń ǵalaba kóship qonıslanıwların, jańa varvarlıq korolliklerdiń dúziliwın basınan keshirdi. Orta ásirlerdiń dáslepki dáwirinde Evropa saxnasında jámiyetlik rawajlanıwıdıń eki basqıshı – joqari tsivilizatsiyanıń aqiri, klasslıq jámiyettiń qalıplesiwiniń baslanıwi – ushirasti. Bir nátiyjege alıp keliwshı eki kúsh: túp kirinde feodallıq formatsiya elementleri pisip jetilisip kiyatırǵan, ólip baratırǵan qul iyelewshilik hám jeke xalıqlar tárepinen júzege shıǵarılǵan, óziniń idiraw dáwirine kirisen, obshinalıq dúzilis – soqlıǵısti. Bul soqlıǵısiw shiyelenisken hám awır sipatqa iye boldı, ol kóp tárepinen Batis Evropa xalıqlarınıń dúnyaǵa kóz qarasi hám mádeniy rawajlanıwınıń ózgerisleriniń amplitudasın belgilep berdi. Bul aymaqtıń mádeniyati eski varvarlıq kóp qudayǵa iseniwshilik hám áyyemgi dúnya payda etken xristianlıqtıń, siyqırǵa iseniwshilik túsinikler hám áyyemgi filosofiyanıń, shirkew doktrinasınıń hám feodallıqqa qarsi táliymattiń, folklor hám ilimiy ádebiyattiń, xalıq dialekti hám milliy tilden joqari turatúǵın rásmiy tildiń qarsilasıwları protsessinde qalıplesti. Bul qarama-qarsi sheklerdiń óz-ara baylanisi, olardıń bir-biriniń ishine kirip ketiwleri, hám geyde tań qalarlıq dárejede shirmatilip ketiwleri bunnan keyingi waqıtlarda da orta ásirlik Evropanıń mádeniy rawajlanıwınıń áhmiyetli quram bólegi bolıp qaldı [II. 27, 33-39].

PAYDALANĠAN ÁDIBIYATLAR:

I. Konstitutsiya, Ózbekstan Respublikasiniń nızamları, Ózbekstan Respublikası Prezidenti Sh.M.Mirziyoevtiń ra`smiy materialları:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. Ўзбекистон Республикаси Олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида. 2019 йил 8 октябрь, ПФ-5847-сон.

II. Monografiya, kitaplar hám toplamlar:

1. Аверинцев С.С. Судьбы европейской культурной традиции в эпоху перехода от античности к средневековью. - В кн.: Из истории культуры средних веков и Возрождения. М., 1976.
2. Алпатов М.В. Этюды по истории западноевропейского искусства. М., 1963.
3. Античность. Средние века. Новое время. Проблемы искусства. М., 1979.
4. Беллози Л. Джотто. М., 1996
5. Всеобщая история архитектуры. Т.7-11. М., 1969-1973.
6. Всеобщая история искусств. Т.4-6. М., 1963-1965.
7. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. М., 1972.
8. Данилова И.Е. От средних веков к Возрождению. М., 1975.
9. История искусства зарубежных стран. Средние века. Возрождением. М., 1982.
10. Крыжановскан М. Я. Искусство западного средневековья. Л., 1983.
11. Лапковская Э.А. Прикладное искусство средних веков в Государственном Эрмитаже. Изделия из металл. М., 1971
12. Либман А.Я. Немецкая скульптура 1150-1550 гг. М., 1982.
13. Мартиндейл Э. Готика. М., 2001
14. Мясковская О.А. Французская готика XII-XIV веков. М., 1973.

15. Немиллов А.М. Ганс Гольбейн Младший. Л., 1989.
16. Немиллов А.М. Грюневалльд. М., 1972.
17. Нессельштраус Ц. Г. Искусство Западной Европы в средние века. Л.; М., 1984.
18. Никулин Н. Н. Золотой век нидерландской живописи. М., 1981.
19. Никулин Н.Н. Нидерландская живопись в Эрмитаже. Л., 1973.
20. Пельштраус И.Г. Искусство Западной Европы в средние века. Л.-М., 1984.
21. Петрусевич Н. Б. Искусство Франции XV-XVI веков. Л., 1973.
22. Поуп-Хеннесси Дж. Фра Анджелико. М., 1996
23. Романова В.Л. Рукописная книга и готическое письмо во Франции XIII-XIV вв. М., 1975.
24. Тольнай Ш. де. Босх. М., 1992
25. Тяжелов В.Н. Искусство средних веков в Западной и Центральной Европе. Малая история искусств. М., 1981
26. Хейзинга Й. Осень средневековья. М., 2002.
27. Ювалова Е. П. Статуи наумбургского круга в Мейсенском соборе. - В кн.: Классическое искусство Запада. М., 1973.
28. Ювалова Е.П. Королевский портал Шартрского собора. - В кн.: Античность. Средние века. Новое время. М.. 1977.
29. Ювалова К. О некоторых интерпретациях ранней и высокой готики в современном западном искусствознании. - В кн.: Современное искусствознание М., 2002
30. Яннелла Ч. Симоне Мартини. М., 1996

III. Internet-saytlar:

1. <http://www.art.rin.ru>
2. <http://www.travel.ru>
3. <http://www.ziyonet.uz>

